

2016 • 5

LXIX. évfolyam • május

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Benkő Judit
Egyed Ákos
Guttman Szabolcs
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Székely Sebestyén György
Széman Péter
Szikszai Mária

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Balla Sándor
Benkő Levente
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 - 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

Tartalom

Mogyorósi Ágnes: „Áldott szép Pünkösdsnek gyönyörű ideje” 3

közösség

Ábrám Zoltán: Kanadai magyar jelen 4

színpad

Kocsis Tünde: Képes Puck 6

enciklopédia

T. Veress Éva: A nagyenyedi Bethlen-kollégium csombordi iskolája 10

emlék-lapok

Süli Attila: A „kis Kossuth” és a honvéd tábornok. 15

könyvesház

Lakatos Artur: A filozófus és a Vasgárda. 19

Csoma Gyula: A tanuló felnőtt 21

vadrózsák

Halász Péter: Két moldvai magyar néprajzi doktor arcképe 24

Vajda András: Értéktár: hagyomány, használat és kontextus. 28

Lapszámunk szerzői:

Ábrám Zoltán – orvos, egyetemi oktató, Marosvásárhely
Csoma Gyula – egyetemi tanár, Budapest
Halász Péter – néprajzkutató, Gyimesbükk
Kocsis Tünde – művészeti titkár, kolozsvári Puck Bábszínház
Lakatos Artur – történész, Kolozsvár
Mogyorósi Ágnes – néprajzkutató, Kolozsvár
Süli Attila – hadtörténész, Budapest
Vajda András – néprajzkutató, Sáromberke
T. Veress Éva – ny. egyetemi tanár, Kolozsvár

Címlapkép: *Bábmesterek* előadás, Puck Bábszínház. Robert Puțeanu felvétele.
A hátsó borító fényképét Lőrincz Zoltán készítette.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság

Paprika Rádió
Fülön csíp.
95,1 fm

„Áldott szép Pünkösdnek gyönyörű ideje”

Ezt írja Balassi Bálint Borivóknak való című versében, amelynek további részleteiben a tavasz megújulásáról, a virágba öltözött fákról, a mező szépségéről írva Istent dicsőíti. A pünkösd a húsvéti megújulás párhuzama, annak kiteljesedése, ami az ünnephez kapcsolódó szokásokban is tükröződik.

Pünkösd a keresztény egyházak egyik legnagyobb ünnepe, amelyen a Szentlélek eljövételét ünneplik a hívők. Neve a görög pentekoszté (ötvenedik) szóból származik, mivel a húsvét utáni ötvenedik napon tartják. Mozgó ünnep, így ideje május 10-e és június 13-a közé esik, ezért is nevezték májust pünkösd havának. Tulajdonképpen ez az Egyház születésének időpontja is. Számos egyházi ceremónia, illetve népszokás kapcsolódik ehhez az ünnephez.

A pünkösd az ószövetségi zsidó ünnepben, a Sávúotban gyökerezik, amely a Sinai hegyi törvényadás emléknapja és az új kenyér ünnepe. Ezt ülték meg az apostolok is az első pünkösd alkalmával, amikor a Szentlélek lángnyelvek formájában kiáradt rájuk, majd nyelveken kezdtek beszélni a Jeruzsálembé sereglett emberek előtt. Ezen a napon háromezer lélek vált Jézus követőjévé. A római katolikus egyházban a pünkösd liturgikus színe a vörös, ami a Szentlélek lángjára utal. Ekkor a kórus és a papok vörösbe öltöznek, a templomokat pedig vörössel díszítik fel. Egyes helyeken, a nyelveken való beszélés csodájának emlékére több nyelven is felolvassák a Biblia egyes részeit. Protestáns egyházaknál bevett szokás, hogy pünkösdkor tartják a konfirmáció ünnepét. A magyar nyelvterület legjelentősebb pünkösd-i eseménye a csíksomlyói búcsú. Bár a Mária-kultuszról már a 15. századtól vannak írásos emlékeink, a pünkösd-i búcsújárásról csak a 17. századtól tesznek említést a források. Ma is népszerű az a tudományosan már megcáfolt legenda, miszerint János Zsigmond erdélyi fejedelem 1567-ben haddal próbálta a katolikus székelyekre kényszeríteni az unitárius vallást, és a székelyek pünkösd előtti szombaton Szűz Mária segedelméért imádkoztak, akinek segítségével legyőzték a fejedelmet, majd megfogadták, hogy ezt követően minden év pünkösdjén elzarándokolnak Csíksomlyóra, és hálát adnak a győzelemért. Az 1989-es változások után a csíksomlyói búcsú a világ magyarságának ökumenikus találkozóhelyévé vált.

Az egyházi hagyományok mellett az egész magyar nyelvterületen számos népszokás is kapcsolódik a pünkösdhöz. Talán legismertebb ezek közül a pünkösd-i király választása, melynek során valamilyen ügyességi játékkal (lőverseny, bothúzás, birkózás, futás, kakasütés stb.) nyerhették el a legények ezt a címet. A címmel egy évig számos előjog járt: a többi legény engedelmessége, lakodalmi meghívások vagy ingyen ital a kocsmában. Ez a rövid, hamar elmúló hatalom az alapja az ismert szólásnak is: rövid, mint a pünkösd-i királyság. A pünkösd-i királynéjárás során négy lány egy ötödik – a legszebb és legcsinosabb – feje fölé kendőt feszített, arcát pedig egy fátyollal eltakarta. Így járták körbe a falut, miközben verseket mondtak, énekeltek, majd felemelték a fátylat, hogy megmutassák a királyné arcát. Ennek a hagyománynak tavaszi megújulást hozó, termékenységvarázsló szerepe volt. Ehhez hasonló a pünkösdölés is, amely egy énekes-táncos adománygyűjtő szokás. Pünkösd-i hagyomány a zöldágazás is – zöld ágakkal járnak körbe a falut –, mely szintén a természet megújulásának szimbóluma, de ugyanakkor termékenységvarázsló és rontáselhárító rítusként is szolgált. Ezeket ma már színpadi változatokban láthatjuk megjelenni. Ehhez kapcsolódnak a különböző kapuzós játékok, mint például a sokak által ismert Bújj, bújj, zöld ág... kezdetű gyermekdal. A zöldágazással hozható kapcsolatba a májusfa is, melyet sok helyen pünkösdkor állítottak fel az eladósorba került lányok háza elé.

Pünkösd ünnepe az egyházak, a néphit és a népszokásokat tekintve is igen gazdag és színes hagyomány, melyet érdemes megőrizni, illetve feleleveníteni. Összegzésül pedig álljon itt a fent már idézett vers utolsó strófája: „Ily jó időt érven Isten kegyelméből, /Dicsérjük szent nevét fejenkint jó szívből, /Igyunk, lakjunk egymással vígan, szeretetből!”

Magdolna Ágoston

Ábrám Zoltán |

Kanadai magyar jelen

Az észak-amerikai földrész leeurópaibb országában a többségi angol és a kisebbségi francia egyaránt hivatalos nyelvnek számít, a kétnyelvűség megszokott gyakorlat.

Az 1956-os szabadságharc emlékműve

Kanada a világ második legnagyobb kiterjedésű országa, miközben lakossága annyi, mint Romániának és Magyarországnak együttvéve. Mint a Brit Nemzetközösség tagja, brit minta szerint kormányzott, így hivatalosan a királynő és az általa kinevezett főkormányzó áll az ország élén. Mindezt az odalátogató nem észleli, mert a gyakorlatban a kormány képviseli a hatalmat. Jelképesnek tartom, hogy a fémpénzeken II. Erzsébet uralkodó portréja látható, míg a papírbankókon a kanadai miniszterelnökök arcképe.

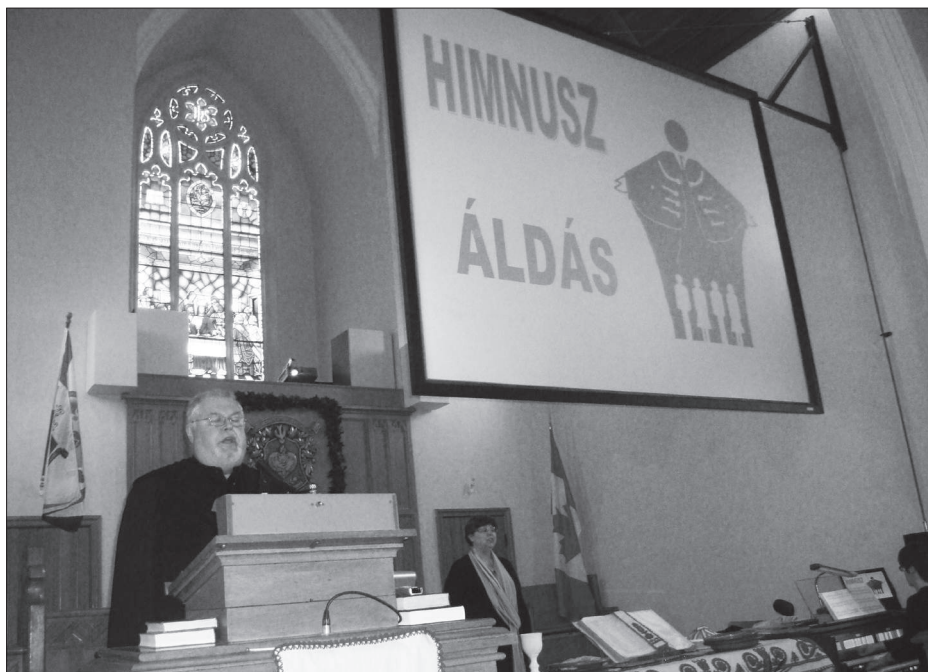
Az észak-amerikai földrész leeurópaibb országában a többségi angol és a kisebbségi francia egyaránt hivatalos nyelvnek számít, a kétnyelvűség megszokott gyakorlat. A világ egyik legfejlettebb országa egyúttal a legbefogadóbbak közé tartozik, e kettő egymást erősíti. Az őslakos indiánokon és eszkimókon kívül nagyon sok közösség él itt békés együttműködésben. Identitásuk megtartására a legnagyobb esélyt az nyújtja, ha a városokban kompakt közösségeket alkotnak – jó példa erre Chinatown, Little Italy, Little Portugal és Greek Town is. Ugyanakkor békésen megélnék egymás mellett a zsidók és a palesztinok, a magyarok és a románok is.

Az észak-amerikai Egyesült Államok és Kanada is soknemzetiségű demokratikus ország. A „jövvényeknek” rendkívüli biztonsági intézkedéseket, illetve érvényesülési lehetőségeket biztosítanak, ugyanakkor cserébe elvárják azt, hogy tiszteljék a törvényeket, és feltételek nélkül igazodjanak a közösség elvárásaihoz. Ide nem jönnek migránsok embercsempészek gumicsónakjain, és nem szállítják őket sem autóbusszal, sem vonattal, sem taxival. Itt még az amerikai és kanadai állampolgárságuk útlevelét és kötelező nyilatkozatait is átvilágítják, miközben a más állampolgárságuktól megkérdezik, hogy honnan jöttek és hová mennek. Kanadát és az Amerikai Egyesült Államokat óceánok, nagy tavak, Mexikó irányában pedig hatalmas drótkerítés védi.

Egyáltalán nincs a köztudatban, hogy Kanadában mintegy háromszáz-ezer magyar anyanyelvű vagy csupán magyar származású személy él, és ezáltal a magyar diaszpóra legjelentősebb célországai közé tartozik. A 19. század végén, a 20. század elején a beígért ingyen föld megmunkálásának reményével érkeztek bevándorlók, nagy számban Saskanadába (az északi Saskatchewan tartományba), ahol megérkezésük után rendkívül kegyetlen éghajlati viszonyokkal kellett szembeesülniük. Később Trianon, a világgazdasági válság vagy az anyaországban kialakított kommunista rendszer készítette emigrálásra őket, kiemelten nagy számban viszont az ötvenhatos megtorlások elől hagyták el szülőföldjüket. Manapság a legtöbb magyar városokban, nagyvárosokban él. A legnagyobb létszámban Torontóban vannak jelen: a külvárosi részeket is magába foglaló Great Torontóban és környékén 30–40 ezerre becsülik a magyarok számát.

Kanada legnagyobb városa Torontó, több mint három millió lakossal. Aki Európából utazik ide, az a Pearson kormányfőről elnevezett repülőtéren száll le. A város az Ontario-tó partján fekszik, légvonalban hetven kilométerre a Niagara-vízeséstől. A világváros szimbóluma a CN Tower (Kanadai Nemzeti Torony), a 342 méter magasan fekvő híres üvegpadrólal, valamint a világ legmagasabb – 445 méter – felső kilátójával. Kevesen tudják, hogy a torony működtetője, valamint számos filantróp tevékenység támogatója a jelenleg többnyire Svájcban élő, magyarságát nem tagadó Munk Péter. Peter Munk Charity, Peter Munk Foundation, Peter Munk Cardiac Clinic – olvasható városzerte.

Magyar vonatkozású létesítmény a tópart közelében fekvő Budapest Park, ahol az 1956-os forradalom emlékműve áll, két oldalán egy-egy kopjafával, szélben lebegő kanadai és magyar zászlóval. Az ottawai nagykövetség és a torontói főkonzulátus hivatali tevékenységein és az általuk

Vass Zoltán tiszteletes áldása. A szerző felvételei

nyújtott lehetőségeken kívül a magyar élet koordinátorai a nemrég új székhelyre költöző Magyar Ház – Kanadai Magyar Kultúrközpont (a www.hcc.org honlapon sok minden olvasható a programjairól) és az egyházak. A világváros – létszámuk szerinti csökkenő sorrendben – római katolikus, református és evangélikus magyar vallási közösségekkel rendelkezik, de van adventista, baptista, pünkösdista gyülekezet is.

A legegységesebben szervezettek a magyarság mintegy hatvan százalékát kitevő római katolikusok. Az Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus Egyházközség jelenlegi otthona az 1985-ben felszentelt templom és a hozzá kapcsolódó épületek, illetve egy ifjúsági központ, ahol a vallásos összejövetelek mellett megvalósul a magyar iskola működtetése, és különböző foglalkozásokra, közösségi együttlétekre kerül sor. Az alkalmi rendezvényeken túl heti rendszerességgel szerveznek nyugdíjas találkozókat, kóruspróbákat, tánccsoport-találkozókat és cserkész-összejöveteleket.

A Torontóban és környékén élő reformátusok korántsem egységesek, akárcsak a magyar egyesületek. Mindez valószínűleg az egyénieskedést nem nélkülöző, sokszor sajátosan értelmezett nyugati demokrácia és a feltörekvő magyar érzékenység terméke. „Minket a széthúzás tart össze” – vallja a torontói Első Magyar Református Egyház lelkésze, a huszonkét éve itt szolgáló Vass Zoltán tiszteletes. Mivel 1956 után a Torontóban letelepedő magyarok létszáma ugrásszerűen megemelkedett, a

régi imahely szűkösnek bizonyult, ezért a presbitérium egy új templom megvásárlása mellett döntött, amelynek a felszentelésére 1967-ben került sor a 28. éven át itt szolgáló Seress Ödön lelkész idejében. Bár a mai „nyugati” társadalom és az általa irányított ember saját hatalma és állítólagos szabadsága megóvása érdekében nem tulajdonít elég fontosságot a hitéletnek, megkérdőjelezhetetlen az egyházak szerepe akár a szülőföldön való boldogulás, akár a diaszpórában élők közösséggé kovácsolása terén.

A kanadai református gyülekezetek közül elméletileg tizenhárom, gyakorlatilag legfeljebb kilenc tartozik a Kanadai Presbiteriánus Egyházhoz, három az Egyesült Egyházhoz (United Church) és három az Amerikai Magyar Református Egyházhoz. A 87 éve alapított Első Magyar Református Egyház a legnagyobb és a lehetőségek szerinti legszerteágazóbb tevékenységet folytató. Az 1987-ben Erdélyből az Amerikai Egyesült Államokba, majd onnan 1994-ben Torontóba áttelepült Vass Zoltán lelkész nemcsak híveit szolgálja, hanem együtt a kanadai reformátusságot, az ország egész magyar közösségét is. Tagja a MÁÉRT-nek, elnöke a Budapesten ülésező Diaszpóra Tanácsnak, alelnöke a Kanadai Magyarok Országos Szövetségének. Egészséges és tapasztalt rálátása van az itt élő magyarok múltjára, jelenére és jövőjére. Tisztában van azzal, hogy az egyház megújulásra szorul a bőség, a kényelem, a szabadság, a biztos megélhetés kanadai társadalmában. Hiszen a mai

kitelepülők sokszor ugródeszkának használják az egyházat, és addig járnak magyar közösségbe, amíg érdekük megkívánják. Mégis ki kell mondanunk: az összetartozás érzését, a vallás és közösségi értékeket közvetítő egyház megtartó és a hit útján boldogulást biztosító ereje pótolhatatlan. És el kell érkeznie annak az időnek, amikor az értékválságban magát nem leelő ember visszatér gyökereihez, egyházához, hogy ott tartalmas életre, boldogságra, biztonságra találjon.

Az Első Magyar Református Egyház – akárcsak a többi – teljesen önfenn tartó. Gondnok nélküli presbitérium és elnök által irányított gazdasági bizottság vezeti. Működik a nőszövetség, a cserkészlet, van könyvtár, és a Károli Gáspár teremben különböző kulturális összejöveteleket, ebédrel összekötött rendezvényeket szerveznek. A vasárnapi istentiszteletek látogatottsága, az egyházfenntartás alapján közel kétszáz taggal rendelkezik. Egyházi ünnepek alkalmával több százan eljönnek a kivételesen teljesen megtöltött templomba. Ahova a távolabbi magánlakásban lakó pap, az egyházi elöljárók és tagok mind kocsival járnak. Az időseket szervezeten szállítják gyülekezeti társaik. Egészen más itt az életvitel, mások az adottságok és a gyülekezeti szokások.

A kanadai magyarok fogyása és beolvadása visszafordíthatatlan folyamat.

A Kanadai/Amerikai Magyarság című lap úgy jeleníti meg magát, mint „a nyugati világ legnagyobb hetilapja”. A világban és az anyaországban történelemmel helyi beszámolókat, reklámokat, hirdetések tartalmaz. Értesülni lehet belőle tucatnyi egyház elérhetőségéről, utazási és ügyvédi irodák címeiről, a torontói Független Magyar Rádió szombat délutáni sugárzási paramétereiről, kanadai munkavállalási igényekről, élelmiszerüzletek kínálatairól és még számos közérdekű közleményről.

A kanadai magyarok fogyása és beolvadása visszafordíthatatlan folyamat. Mégis, álljon ezen informáló írás próféciájaként a konzuli üzenet: „Köszönjük, hogy önök az anyaországtól határon túl is tartják a magyarságukat, én pedig ígérem, hogy odahaza mi is megtartjuk Magyarországot magyarnak!” Úgy legyen!

Kocsis Tünde

Képes Puck

Betekintés a Puck Bábszínház közelmúltjába és jelenébe

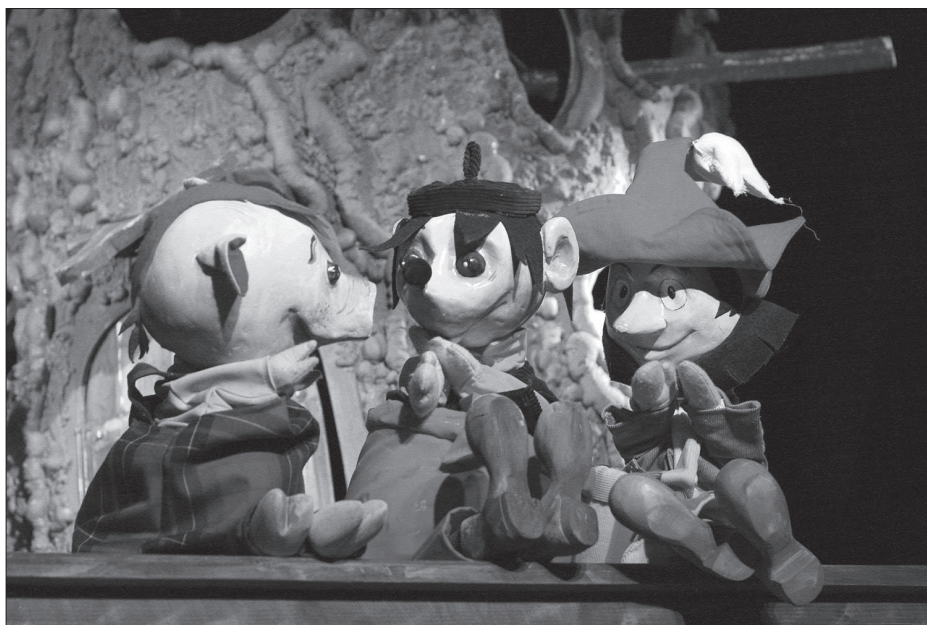
A körülbelül 80 méter hosszú területet a városlakók átjáróként használják. Az udvaron gyakran furcsa jelenségek történnek.

Kolozsvár szívében egy háromemeletes lakóház kebelén húzódik egy udvar. A körülbelül 80 méter hosszú területet a városlakók átjáróként használják, ha nem lennének a kapunyílások, bizonyára névvel ellátott utcaként tartaná számunk. Az udvaron gyakran furcsa jelenségek történnek: olykor valamilyen más világot sugalló díszletek totyognak be az épületbe vagy lépnek ki belőle, maguk mögött elta- karják a szállító személyeket, máskor munkások szállítanak alapanyagot, léptük meg-megbicsaklik a súlytól, vagy a göröngyös, töredezett aszfalt- tól, rendszeresen pedig egy-egy felnőttek irányította gyermekcsoport lelkes zsvajgása verődik vissza a fa- lakról. Cigarettdzó varrónók pihente- tik ujjait, elszánt tekintetű művé- szek néznek maguk elé, vagy éppen nagyokat kacagó jelmez- színészek eresztik ki fölösleges energiáikat. Az udvar földszinti részének délkeleti és délnyugati részében 66 éve, 1950 óta, a Kolozsvári Bábszínház működik, az a

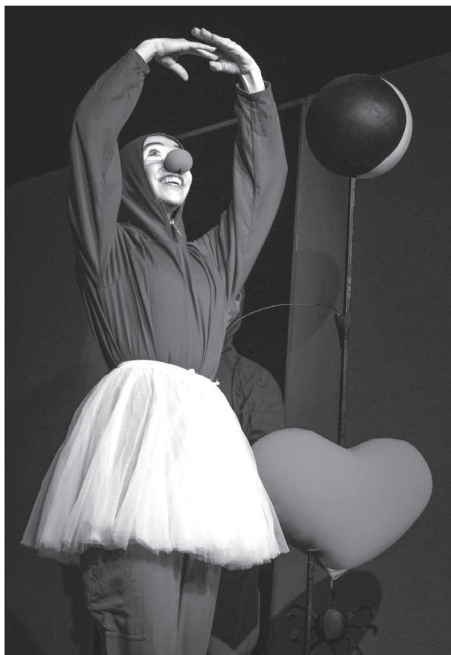
bábszínház, amelyik 1990-ben felvette a Puck nevet.

A két emberöltőnyi múltat hitele- sen felvázolni nehéz feladat, szemel- getni belőle kockázatos. Kétségtelen, hogy számos emblemikus előadás, meghatározó alkotóművész neve kötő- dik a Bábszínházhoz, de téved az, aki azt vallja, hogy csak a dicső múlt van és hozzá képest silány a jelen. A múlt- ban is voltak mélypontok és kiemelke- dő időszakok, mint ahogy a jelenben is kanyargós és hullámíves a bábszínház iránygörbéje.

Mit is volna érdemes mégis nagyí- tó alá vetni? Egy bábszínház időszerű repertorája lehet beszédes, vagy az in- tézmény emblemikusabb előadása- it, jelentősebb körútjait, elnyert díjait sorjazzuk? Vannak, akiket inkább ez érdekel, mások viszont, mint egy mű- helybe, inkább az alkotói munka titok- zatosabb laboratóriumába tekinté- nek be. A hogyan készül egy bábelőadás témája mellett az is érdekes lehet, hogyan szerveződik egy nemzetközi

Jelenet a Csipike című előadásból

A Mimorózzart Joan Miró alkotásaiból és Mozart zenéjéből született

bábfesztivál, milyen a bábszínház hétköznapi arca, milyen részei vannak egy turné megszervezésének és milyen egy turné hangulata? És mi zajlik az emberekben? Elégedettek, nyitottak, lelkesek vagy elkeseredettek, borúlátók a színészek, a műhelyekben és az adminisztrációban dolgozó bábszínház alkalmazottak?

Úgy döntöttem, hogy nagytómat a Puck Bábszínház magyar tagozatának 2015-ös tevékenységeire összpontosítom. Ez már múlt, de a közelmúlt, amely egy többnyire számszerűsíthető, pontos képet ad a mostani bábszínházról.

A Puck Bábszínház magyar tagozatánál 2015-ben viszonylag nagy személyzeti mobilitás volt. Az év során a társulattól eltávozott két fiatal színész, egy fiatal színésznő, és bár még több előadásban játszik, nyugdíjba vonult Csorján Márton, e kis színpad meghatározó művésze. Az év januárja óta Szabó Jenő a társulat új közönszervezője, május óta pedig Vadas László rendező vezeti a magyar tagozatot. Az év folyamán új színészek kerültek a távozók helyébe László Réka, Rekita Rozália, Veligdán Boglárka és Okos Attila Ákos személyében.

A Puck Bábszínház 2015-ben 15 előadást játszott, ezek közül kettőt mutatnak be 2015-ben: az Urmánczi Jenő – a társulat színésze – rendezte *Ha én lennék Mátyás király* és a Palocsay Kisó Kata – a bábszínház egykori színésznője, jelenleg egyetemi oktató – rendezte *Mimorózzart. A Micimackó, a Tornycska,*

a Csipike, a Világszép nádszálkisasszony, az Ördögverő jóbarátok, a Hamupipőke, a Tengersizem tündére, a Hol a világ közepe?, a Kíváncsi elefántkölyök, a Vitéz László meg a mágus, a Jancsi és Juliska, valamint a Szegény Dzsoni és Árnika – a Puck Bábszínház repertoárján levő, régebb bemutatott, illetve az Ajándék című 2014 telén bemutatott előadások.

A magyar tagozat 2015-ben Kolozsváron kívül 34 településén játszott, ezek: Szamosújvár, Válaszút, Tordaszentlászló, Magyarlóna, Körösi, Bánffy-hunyad, Kalotaszentkirály, Várfalva, Torockó, Sarmaság, Sámson, Szaniszló, Nagykároly, Csomaköz, Tasnád, Érmihályfalva, Csomafalva, Gyergyóalfalu, Gyergyószentmiklós, Gyergyószárhegy, Gyergyóditró, Gyergyóújfalu, Csíkszenttamás, Maramaros, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Bonchida, Nagyvárád, Buza, Bács, Méra, Arad, Szék és Dézs.

A Bábszínház 2002 óta rendszeren megszervezi a Puck Nemzetközi Báb- és Marionettszínházak Fesztiválját, a 2015-ös fesztiválon többek között vendégül látta a debreceni Vojtina Bábszínházat és számos erdélyi bábársulatot, kerekasztal-beszélgetéseken elméleti és gyakorlati bábszínházaskérdésekről társalogtak.

A magyar tagozat 2015-ben három fesztiválon lépett fel, köztük a III. Gyerkőcfesztivál Kézdivásárhelyen, a Lurkó Fesztivál Csíkszeredában és II. Fux Feszt (Erdélyi Magyar Hivatásos Bábszínházak Fesztiválja) Nagyváradon. Ez utóbbin a *Ha én lennék Mátyás király* című előadás elnyerte a Pedagógusok Díját. A társulat több meghívásnak is eleget tett, Szamosújváron a

Téka Alapítványnál játszott, jelen volt a Bonchidai Napokon és Kolozsvári Magyar Napokon.

Februárban ünnepelte a Puck Bábszínház fennállásának 65. évét. Az évfordulót a romániai bábozás két meghatározó alakjának, Kovács Ildikónak és Mona Mariannak személye és munkássága köré szervezték.

Márciusban a *Bábszínházak világnapja* alkalmával a meghirdetett előadás mellett gyermekfoglalkozás várta az érdeklődőket, majd újra bemutatuk Szebeni Zsuzsa Kovács Ildikó című könyvét, amit a rendező által színpadra vitt *Übű király* című előadás filmvetítése követett.

A *Puck és barátai* című programcsomag keretén belül a magyar tagozat egy-egy előadással részt vett júniusban a *Kolozsvár nem alszik*, szeptemberben pedig a *Sétatéri mesék* és a *Bábok Karavánja* című projektekben.

Külön színpad minden év június-júliusában a kolozsvári Szépművészeti Múzeumban megrendezett *Bábok Múzeuma* című kiállítás, amely bemutatja az adott évad előadásainak fontosabb díszleteit, jelmezeit és bábait.

A társulat a 2015-ös évet együtt érző gesztussal zárta: a sepsiszentgyörgyi Nagy Kopeczky Kálmán bábrendező, bábművész hirtelen halálának következtében a *Mimorózzart* előadás bemutatójának bevételeit a gyászoló családnak adományozta.

A magyar tagozat 2014-ben 63 előadást mutatott be 4300 nézőnek. Ehhez képest 2015-ben 119 előadást játszott körülbelül 7200 nézőnek, tehát majdnem megkétszerezte tevékenységét.

Jelenet a Micimackó című előadásból

A bábelőadások között megtaláljuk a klasszikus nemzetközi és magyar gyermekirodalom néhány közismert meséjét, de jelen van a repertoárban pár sajátos stílusú és témájú előadás is.

Eddig a nagyítás. Most pedig egy újabb kiterővel a most zajló évadban műsoron levő előadásokat sorakoztatjuk fel, kiemelve azt is, hogy tervben van felnőtteknek szóló előadások létrehozása, valamint egy, a legkisebb korosztályt célzó rendszeres bábos tevékenység megvalósítása is.

A bábelőadások között megtaláljuk a klasszikus nemzetközi és magyar gyermekirodalom néhány közismert meséjét, de jelen van a repertoárban pár sajátos stílusú és témájú előadás is. Az utóbbiakhoz sorolható a Palocsay Kisó Kata rendezte *Mimorókart* című előadás, amely Joan Miró képi világára és Wolfgang Amadeus Mozart zenéjére épülő bábjátékok sorozata, valamint a Vadas László rendezte *Bábmesterek* című előadás, amely Shakespeare *Szentivánéji álom* színművének mesterember jelentéből fejt ki bábos játékát. Míg a *Mimorókart*-ban három bohóccal egy különleges képi és zenei világban bolyongunk, és minden tárgyhoz és helyzethez gyermeki lelkesedéssel, rácsodálkozással közelítünk, addig a

Bábmesterek-ben főként azzal találkozunk, hogy minden mesterembernek van egy szerszáma, amivel meg tudja valósítani önmagát. A bábszínházban a báb az a munkaeszköz, amely mihelyt csodálatos módon életre kel, létevel megteremti a szabad játék és a szabad élet varázsát. Shakespeare *Szentivánéji álom* művének egy másik feldolgozása látható a 2016-ban bemutatott *Puck és a többiek* című előadásban is, amely a szerelem bonyolult és bohókás világát idézi tíz éven felülieknek. Rekita Rozália és Kötő Áron előadása az iskolákba, egy-egy osztályba viszi el a „bőröndnyi” bábos játékokat.

A nemzetközi mesék közül műsoron van a *Micimackó*, amelyet Kovács Ildikó rendezett és György László újított fel. A *Százholdas pagony* történetei közül a bábszínház öt jelenetet elevenít meg, kifejtve, hogy milyen fontosak a barátok, akik mindig ott vannak, amikor segítségre van szükség.

A *Világszép nádszálkisasszony* című bábelőadás egy kaukázusi eredetű népmesén alapul, amely egy nádszálba rejtett leány történetét mutatja be. Az előadást Rumi László rendezte, és benne a zenészek élő muzsikával kísérik a színészek játékát.

A Grimm testvérek *Jancsi és Juliska* című előadása Varga Ibolya rendezésében látható, és a klasszikus mese nyomán olyan kérdéseket vet fel, hogy: melyik úton megyünk?, kiből bízunk?, mivel segítünk a bajban? Ugyancsak Varga Ibolya rendezte az immár magyar klasszikusnak minősülő Lázár Ervin mesét: *Szegény Dzsoni és Árnika* történetét. A meseregény és bábos előadása az igazi szeretetről, a felelősségről, a hűségről, a kitartásról, a szabadságról

és sok más fontos, elgondolkodtató kérdést vonultat fel. A klasszikus magyar mesék között a Varga Ibolya rendezte *Csipike* is újra színen van a hatalomról szóló tanulságos történetével.

Ezek mellett hamarosan újra színen lesz a társulat egyik sokat játszott, emblemikus, a kis gyermekeknek szóló állatos előadása, a Jakab Ildikó rendezte *Tornyocska*.

Írásomat egy kiegészítéssel zárnam. Ezt a szöveget 2016. február 5-én írtam, a Puck 66 éves évfordulójára, de nem állt szándékomban közzétenni. Ekkor egy hónapja voltam a bábszínház alkalmazásában, irodalmi titkárként. A frissen alkalmazottak nyitottságával, és tenni-, változtatni akaró – nem kevésbé naiv – lelkesedésével született ez a Puck-monológ.

Puck monológja a Kolozsváreji álomból

„Megértem ezt is. 66... Idős, öreg, vén – mondhatják hamarosan, s belém égnék majd a hangsúlyok. Hogy bölcsőbb lettem-e évről évre, nem tudom, de egy biztos, sok változást megéltem, negyven év kommunizmust, majd huszonhat év folyamatos változást a rosszból a jobbra, s a jobból a rosszabbra. A meg nem állás, a szertelenség, a fejtelenség, a felszínesség, a vádaskodás, a vívódás, a csalódás és a mindig felállás és továbbmenés, reménykedés, megbékélés, megnyugvás, lelkesedés, megvalósítás és siker megannyi korszakát. Sokféle színnel lefestettek, sok mindent rám mondtak, elítéltek, kispadra ültettek, de voltak dicsőséges pillanatok is, elismerések, ölelések, bátorítások, és mindvégig ott voltak a legnagyobb támogatók: a gyermekek. Értük megérte átbortorkálni minden göröngyös időúton, mert minden hiba és szégyen és gyengeség ellenére bármikor a szemükbe lehetett nézni, és ők megértettek, elfogadtak úgyis és akkor is, ahogy és amikor magamat is nehéz volt elfogadnom. Őszinte tekintetük csak kíváncsiságot, bizalmat és szeretetet sugárzik.

Amióta magamat tudom, varázsló vagyok, csak hát varázserőm gyakran cserbenhagyott... Amikor viszont sikerült egy-egy varázslat, akkor az évekig tartotta bennem a lelket. Bohóccokkal beszélgettem nemrég, ők is hasonló élményekről számoltak be, jó tudni, hogy nem vagyok egyedül dicsőséges nyomorúságomban.

Nem érzem a korom. Kiváló egészségnek örvendek, bár kívülről egyre

Rekita Rozália és Kötő Áron, avagy Puck és a többiek – osztályteremben játszott zenés szerelmi kaland

A Szegény Dzsoni és Árnika előadás Lázár Ervin meséje alapján

rondább vagyok, és még mindig túl sokszínű, túl sokstílusú, mondhatni azt is, hogy gondozatlan, sőt azt is, hogy ízléstelen. Ez régóta nagy bajom. Csak hát nagyon sok akarat közé vagyok feszítve, ez mindig is így volt... ettől szenvedek leginkább. S úgy alakítanak, mozgatnak, mint egy bábót. Voltam már óriásbáb, akinek egy senkit kellett dicsőítenie, de voltam apró ujjbáb is, amely életre szóló üzeneteket csepegtet az érdeklődőkhöz.

Tavaly kerek évfordulóm volt, 65 éves lettem! - meg is emlékeztem azokra, akik nagyon sok jót tettek nekem, velem. Idén viszont mást érzek, van ebben a 66-osban valami mágikus, valami sejtelmes, ami várakozással, sőt sürgetettség érzéssel tölt el. De hát ilyet nem egyszer éreztem még, és aztán

Puck lett belőle. Az, hogy folyamatosan meg kell újulnom, belső szükségletem, de valamiért ez sohasem működött és nem működik maradéktalanul. Mint ha a múltból megállás nélkül vonszolnék olyasmiket, amik ellehetetleníték, hogy szabadon szárnyalhassek és főleg: hogy kifogástalanul működjön a varázslatom.

Mikor kezdődik a második gyermekkor és pontosan miben is áll az? Vagy én mindig is abban éltem?

Egy dologra mégis büszke vagyok: saját gyermekeimre. Azokra, akik itt kezdték, velem, akiknek amolyan apjuk-anyjuk vagyok. Sokan vannak és sokfélék, saját útjaikat járják. Van, aki aggódik értem, és titkon vagy nyíltan segít nekem, amikor tud. Mint egy tehetetlen öregemberen. Sajnál. De nem

Életbiztosítást kötöttem a gyerkőcökkel. A fiúk és a lányok, akik itt vannak mellettem, ők azok az édes gyermekeim, akiknek az együttélés és alkalmazkodás kenyere jutott.

panaszodom, és nincs bennem keserűség! Egyrészt, azzal semmit sem érek. Tudom, hogy a lelkem tiszta, hogy erős vagyok, tehetséges, életerős, és amíg a gyermekek figyelme nem lankad, nem fogok meghalni. Életbiztosítást kötöttem a gyerkőcökkel.

A fiúk és a lányok, akik itt vannak mellettem, ők azok az édes gyermekeim, akiknek az együttélés és alkalmazkodás kenyere jutott, akiknek túrnüük kell öregkori szeszélyeimet, szidnak hibáimért és korholnak azért is, mert megbocsátottam a tékozló fiúknak. Igaz, sokszor én is szidom őket, de lelkesítem, bátorítom is nagyobb feyelemre, pontosságra, odaadásra - azt akarom, hogy jók legyenek, jobbak, mint én.

Ilyesmiket gondolhat a 66 éves Puck, miközben elfordítja tekintetét a bábszínház üres nézőteréről, lassan leül, hátára fekszik a kis színpadon, karjait párnaként feje alá helyezi, arcára enyhe mosoly ül, s ahogy a fejét kissé oldalasan elfordítja egy pislákoló reflektor felé, egyik hosszúkás, hegyesen végződő füle közepén sós tócsa gyűl.

Jelenet a Jancsi és Juliska előadásból. Robert Puțeanu felvételei

T. Veress Éva

A nagyenyedi Bethlen-kollégium csombordi iskolája

A csombordi iskola magyar nyelvű működésének időszakát két fő részre lehet osztani: a hőskorra, amikor dr. Nagy Endre igazgató és Veress István aligazgató a semmiből új iskolát teremtett, és az aranykorra.

A Volt egyszer egy iskola címet viselte az a jubileumi évkönyv, amelyet a nagyenyedi Bethlen Kollégium csombordi Téli Gazdasági Iskolája megalakulásának 60. évfordulójára adtak ki 20 évvel ezelőtt. Az évkönyv címét Király László és a csombordi tanárok, diákok találták ki, nagyon találóan, hiszen a csombordi iskola hőskorát, aranykorát, illetve fénykorát sajnos, annak elsorvasztása követte, mert a kommunista diktatúra fő korifeusai úgy átszervezték, hogy semmi sem maradt belőle, legalábbis ami a gyakorlati szőlészeti oktatást illeti. Az 1935. október 20-án alapított iskola az erdélyi mezőgazdasági oktatás egén üstökösként vonult végig, és eként is tűnt el.

A csombordi iskola magyar nyelvű működésének időszakát (1935–1968)

két fő részre lehet osztani: a hőskorra (1935–1948), amikor dr. Nagy Endre igazgató és Veress István aligazgató a semmiből új iskolát teremtett, és az aranykorra (1949–1965), amikor Mezei Sándor igazgató és Fülöp István aligazgató az aranycsapatnak is nevezhető tanári karral felvirágoztatta azt.

A hőskör

Dr. Nagy Endre már ezt megelőzően intézményteremtő múlttal rendelkezett: az ő jóvoltából jött létre 1931-ben a székelykeresztúri gazdasági iskola, majd 1932-ben Radnóton, 1934-ben pedig Kézdivásárhelyen a római katolikus téli gazdasági iskola. A székelykeresztúri intézményt négy éven keresztül

A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium

A csombordi szőlészeti és gazdasági iskola főépülete

igazgatta, s bár többször is megfordult Enyeden, csak akkor döntött a váltásról, amikor 1935 májusában a Bethlen Kollégium elöljárósága megszavazta a csombordi iskola működési engedélyét. Dr. Nagy Endre ekkor lemondott a keresztúri unitárius gazdasági iskola vezetéséről.

1935-ben az enyedi kollégium megvásárolta báró Kemény Árpád csombordi birtokának töredékét. A 15 hektáros terület elsősorban a híres csombordi szőlőkertből, a kastélyból, a néhány régi, rossz állapotban levő gazdasági épületből és a Maros parton elterülő szép nagy parkból állt. A báró fenntartotta saját részére a kastélyt és a park használati jogát, így új épületet kellett felhúzni az iskolának. Az építkezés nehezen indult: 1935 júniusában a Bethlen Kollégium elöljárósága elfogadta Novotny Rudolf mérnök épületterveit, de komoly anyagi gondok miatt csak július végén láttak hozzá a munkálatokhoz. Valóságos rohammunkával alig két és fél hónap alatt felépült a T-alakú, 1088 négyzetméteres kétszintes épület, amely három ember – Elekes Viktor, a Bethlen Kollégium rektor professzora, dr. Szász Pál kollégiumi főgondnok és Bakó Károly építőmester – összehangolt munkáját dicséri. 1935 nyarán megkezdődött a tanárok toborzása, elsőként édesapám, Veress István kapott felkérést.

Veress István a Budapesti Kertészeti Tanintézetben tanult, majd egy tíz hónapos szakmai gyakorlaton vett részt Németországban. Ezek után kapott meghívást az Ambrosi-Fischer faiskola

vezetője lett, és szép jövedelemmel rendelkezett. 1935 augusztusában felkereste őt dr. Szász Pál, Elekes Viktor és dr. Nagy Endre, a csombordi iskola frissen kinevezett igazgatója. A beszélgetés rövid volt, de célratoró. Nagy Endre ismertette jövetelük célját, vagyis hogy a csombordi iskola tanári karának összeállításánál számítnak rá, ugyanakkor felvázolta leendő munkakörét is. Szász Pál közbeszólt: „szükségünk van rád, és tudjuk, hogy te ezt megtisztelőnek és kötelességgednek minősíted”. Így lett édesapám egyik napról a másikra csombordi tanár. Otthagytta jól fizetett állását, szépreményű, biztos jövőjét, és felesanyit juttatásért háromszor annyi munkát vállalt Csombordon.

Az iskolát 1935. október 20-án avatták fel ünnepélyesen. A hálaadó istentiszteleten Muzsnai László teológiai tanár imáját a következő szavakkal vezette be: „Dicséret, dicsőség, tisztesség és hálaadás a jó Istennek, hogy lehetőséget adott ezen iskola megvalósítására”. A megnyitó ünnepély Csombordon kezdődött és Nagyenyeden folytatódott. Jelen volt Elekes Viktor, dr. Szász Pál, Horváth Pál gondnok, Málnási Károly, az enyedi gimnázium igazgatója, Csapó Sándor, a tanítóképző igazgatója, valamint Nagy Béla, a csombordi református egyházközség lelkesze. Az ünnepi beszédeket dr. Makkai Sándor püspök, dr. Szász Pál főgondnok, egyben az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) elnöke és dr. Nagy Endre iskolaigazgató mondta. Az ünnepség másnap a szürettel folytatódott, amelyen a tanulók és a tanárok egyaránt részt vettek.

A téli gazdasági iskolák célja önálló kiscsapatok nevelése volt. A tanuló csak abban az esetben iratkozhatott be, ha sikeresen elvégezte a hét elemi, majd abszolváló vizsgát tett. A beiratkozás feltétele volt ugyanakkor, hogy szülei 2–4 katasztrális hold szántófölddel vagy fél katasztrális hold szőlőssel rendelkezzenek. Később az iskola vezetősége eltekintett ettől a kitévétől, és kevesebb földterülettel rendelkező tanulókat is felvett. A jómódúak fizettek az ellátásért, a szegények ingyen tanulhattak. A felső korhatár 25 év volt. Az iskolában az elméleti szakoktatás keretében tanítottak kertészetet, szőlészetet, borászatot, talajtant, fitotechnikát, állategészségtant, valamint mezőgazdasági géptant is. Az anyanyelv, a román nyelv, a vallás, a természetrajz, a matematika, a történelem, a földrajz és a zene oktatása hozzájárult ahhoz, hogy a tanulók a szakmai ismeretek mellett bizonyos szintű általános műveltségre is szert tegyenek.

A csombordi iskola keresett volt a tanulók körében, hiszen az első három téli gazdasági iskolához mérten itt kiemelt óraszámokban tanítottak szőlészetet és borászatot.

A csombordi iskola keresett volt a tanulók körében, hiszen az első három téli gazdasági iskolához mérten itt kiemelt óraszámokban tanítottak szőlészetet és borászatot. A téli gazdasági iskolákban a tanítás október 15. és április 15. között zajlott, leszámítva a téli szünidőket. Április közepén volt az elméleti vizsga, de a gyakorlati oktatás továbbfolyt a következőképpen: a tanulók két alkalommal – május közepén és augusztus elején – 10–15 napot töltöttek az iskolában annak érdekében, hogy elsajátítsák az időszerű munkákat, mint például a szemzés, a szőlő és a gyümölcsfák zöld metszése vagy a szőlő és a faiskola gondozása. A tanulók az otthoni gazdaságban kamatoztatták mindazt, amit az iskolában megtanultak. Az intézmény szaktanárai meglátogatták az ifjakat otthonaikban is, ahol ugyancsak gyakorlati képzésben részesítették őket. „Ősszel a tanulók kötelező gyakorlati vizsgát tettek. Az iskolai év folyamán

A csombordi gazdasági iskola dr. Nagy Endre irányításával hamarosan hírnevet szerzett az erdélyi magyarság körében. A mindinkább fellendülő gazdaköröknek jól képzett vezetőket nevelt.

a tanulók a hét négy délutánján két órától ötig, gyakorlati munkán vettek részt, ahol a gazdasági munkákon kívül elsajátították a famegmunkálás egyszerűbb formáit” – írja Veress István *A mezőgazdasági oktatás a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban* című, a *Művelődésben* megjelent írásában.

Az iskola megindulásakor mindössze négyen voltak állandó tanárok: dr. Nagy Endre, ifj. Veress István, Horváth Zoltán és Balázs Zsigmond. Dr. Nagy Endre, az iskola ügyeinek állandó intézése mellett növénytermesztést, állattenyésztést és növényvédelmet, ifj. Veress István igazgatóhelyettes méhészetet, kertészetet és baromfitenyésztést, Horváth Zoltán pedig földrajzot, növénytant, állattant, románt és magyart tanított. Enyedről járt Csombordra az erdészetet tanító Horváth Viktor, valamint Benkő József és Szűcs Eleméri is. A gyulafehérvári Szegő Dénes állategészségtanból, Demeter József a kerekes mesterségből, a háború alatt pedig a pusztakamarási Szász Ferenc állattenyésztésből okította a fiatalokat.

Az elméleti ismeretek elsajátítása mellett különösen a gyakorlati képzésre fektettek hangsúlyt. A szőlő metszése, oltása, permetezése, az oltványok kezelése, a gyümölcsfák alvó szemzése, az egyes mezőgazdasági munkák szakszerű elvégzése, a háziállatok hozzáértő gondozása szerepelt a gyakorlati oktatásban, valamint hetente négy alkalommal a használandó szerszámok, gépek és felszerelések készítésével, illetve javításával foglalkoztak a tanulók közel három órán át. Induláskor az iskolának 35 hold szőlője és 20 hold szántója volt. Mindezek mellett már az első évben Veress István kezdeményezésére csemetekertet, gyümölcsfa- és szőlőoltvány-iskolát, boltgárkertészetet, zöldségeskertet, valamint gyógynövénytelepet létesítettek. Az állattenyésztés ugyancsak fontos helyet foglalt el az iskola gazdasági életében.

Így festett egy átlagos tanítási nap az iskolában: reggel hatkor ébresztő, majd a mosakodás után 15 perces torna volt az udvaron. Hét órától szilencium, nyolc órától tanórák. Délelőtt az elméleti tantárgyakat tanulták a nebulók, délután gyakorlatoztak. Este 6-kor újra szilencium volt, nyolckor vacsora, 9–10-ig ismét tanulás, majd vilányoltás.

„Az első évben 30 diák tanult Csombordon, a következőben 74-re, majd 81-re emelkedett a számuk, az elméleti ismeretek mellett a gyakorlati képzésre is igen nagy hangsúlyt fektettek” – olvashatjuk Györfi Dénes levéltáros feljegyzéseiben. Az iskola internátusában a tanulók 96 százalékát szállásolták el, a többiek Csombordról vagy a környékről ingáztak.

A csombordi gazdasági iskola dr. Nagy Endre irányításával hamarosan hírnevet szerzett az erdélyi magyarság körében. A mindinkább fellendülő gazdaköröknek jól képzett vezetőket nevelt, fenntartotta kapcsolatát a testvérintézetekkel, tanulmányi kirándulásokat szervezett, sokoldalú képzéseknek adott otthon, és az 1948-as államosításig vallásos nevelést is biztosított Nagy Béla református lelkész révén, mind ezeket Vita Zsigmond nagybátyám *Dolgozz elszántan és lélekkel* című írásából tudjuk meg.

A csombordi iskola tanárai és diákjai egy nagy családot alkottak. Erről dr. Csávossy György, az iskola neves szaktanára a következőket írja: „A csombordi iskola első igazgatója és az akkori tanári kar hagyományteremtő emberek voltak. Ők honosították meg ebben

az iskolában az oktatás és a nevelés történetében kollégiumnak mondott formát és szellemet, a tanárok és diákok telepkezősége, az összetartozás és az egymásrautaltság, a szeretet, és a bizalom, termékenyítő légkörét.” Judit húgommal együtt beleszülettünk a csombordi iskola közösségébe, részt vettünk az iskola mindennapi életében, rendszeresen kijártunk a szőlőbe, a magunk módján segítettünk zűretni. Számomra a csombordi iskola a gondtalan és boldog gyermekkort jelentette, amelyben meghatározó szerep jutott dr. Nagy Endrének. Ott laktunk az iskola udvarán, Endre bácsiék tőzsomzédságában, naponta láttuk egymást, és gyakran beszélgettünk. Az 1946-os év újabb megpróbáltatásokat hozott mindnyájuk számára. Országszerte nagy volt a szárazság, az iskola búzájának egy részét szüleink felibe aratták, mi, gyermekek kötöttük a kéréket, így került kenyér a család asztalára, amit megosztottunk két székely fiúval, Janival és Nistorral. Őket Székelyföldről fogadtuk be egy évre a szárazság miatt, de rajtuk kívül sok csombordi család látott vendégül székely gyermeket. Így a négyosztályos kis iskola hétre bővült, hiszen a sok székely gyermek is velünk járt iskolába.

Az államosítás után

1948-ban az egyházi iskolát államosították. Dr. Nagy Endre helyébe ifjú Veress Istvánt nevezték ki igazgatónak. Édesapám mindössze egy évig állt az intézmény élén, mert 1949-ben

Borpince Nagyenyeden

Csávossy György (1925–2015) volt az erdélyi borászat egyik legkiválóbb szakértője

meghívást kapott a kolozsvári Agrártudományi Intézetbe. Ekkor Mezei Sándor agrármérnök került az iskola élére, aki 1982-es nyugdíjazásáig vezette az intézményt. A csombordi szellemiséget Mezei Sándor igazgató és Fülöp István aligazgató vitték tovább, és az iskola tanáraival együtt a modern mezőgazdasági szakoktatás alapjait fektették le. Mezeivel vette kezdetét az aranykorszak, amely 1968-ig tartott, amikor a magyar oktatást teljesen felszámolták. Ez a sikeres korszak az aranycsapat munkája folytán teljesedett ki, amelynek tagjai a következők voltak (zárójelben az iskolánál eltöltött szolgálati évek): dr. Csávossy György (1953–1987), Csorba István (1956–1987), Bartók Árpád (1951–1982), Antal László (1958–1969), Szász József (1949–1958), Horváth Ödön (1954–1960) tanárok, valamint Sallai József és Fehér János technikusok. Vannak, akik szerint Veress István is az aranycsapatba tartozott, holott édesapám ekkor már Kolozsváron tanított. Igaz, hogy kutatásait Csombordon folytatta, nyaranta pedig tanácsaival segítette az iskolát, önéletrajzi írásában pedig csombordinak vallotta magát. Vannak, akik Tellár Ágness (1970–1984), Kovács Gábort (1971–1975) is az aranycsapathoz sorolják, de jelen írás csak arról az időszakról szól, ameddig magyarául folyt az oktatás.

Az államosítást követő első időszaknak előnyei is voltak, a későbbiekben viszont átalakították az iskolát, majd megkezdődött a magyar oktatás elszorítása és felszámolása. Az iskolában a magas fokú szakképzést az 1949–1968-as időszakban Csávossy György, Csorba

István és Bartók Árpád végezte, akik később nyugdíjazásukig román nyelven is tanítottak az iskolában.

Mezei Sándor 1946 márciusában került Csombordra, közel három és fél évtizeden keresztül volt az iskola igazgatója. Ebből Csombord – neki köszönhetően – jó két évtizeden át élhet a virágkorát, miközben máshol már javában folyt a magyar oktatás elszorítása. Mezei borászatot tanított, de legfőbb érdeme a tangazdaság folyamatos fejlesztése, a szőlőterület növekedése és az iskola anyagi alapjainak a gyarapítása. Az ő érdeme az 1935-ben épült iskola kibővítése, a sportcsarnok, az audiovizuális és borászati laboratórium, a gépkocsiszín, valamint két iskola- és egy internatusi épület létrehozása is. „Nagyon-nagyon sok magyar gyermek, aki nem tudott máshová menni, itt talált menedéket. Mi származásukat eltussoltuk, hamis iratokat szereztünk, és lehetővé tettük nekik a továbbtanulást” – válaszolta Mezei Sándor Cseke Péternek ama kérdésére, hogy miben látja a csombordi iskola jelentőségét. Fülöp István 1946 márciusában került Csombordra, és 33 éven keresztül az iskola aligazgatója volt. Első évben az elemiben, második évben már a gazdasági iskolában tanított vallást, magyar nyelvet és irodalmat, matematikát, történelmet és éneket. Hadd tegyem hozzá, hogy engem is tanított az első osztályban.

Borsos Sándor, végzés után a halmi-hegyi szőlészeti farm vezetője, az iskola egykori diákja, így jellemzi az aranycsapatot: „Mezei a biztonság és a nyugalom; Fülöp a szigor, a fegyelem, de

szívében béke; Bartók a fizikában is a női szépséget látta, és örökké gondterhelt volt; Csávossy a borászat szerelme, a nyugalom, a kedély jelképe, egy igazi szürkebarát; Csorba a szakmai tudat örökös rabja; Sallai József technikus és gazdaságvezető, a tank, aki soha el nem fáradt; Fehér János, Köb-le, Lukács István a szakmai tudás megszállottai; Dajbukát Jenő még arra is gondolt, hogy ennek a nagy családnak legyen, mit ennie. Csombordon tanul-tam meg élni, dolgozni és tanulni, szeretni azokat, akik mellettem álltak. Ez volt második családom, jól éltem, mert ők segítettek. Hát ilyen emberi értékek alkották az aranycsapatot, de az, hogy ez a csapat olyan sokáig együtt maradhatott, az Mezeinek tulajdonítható, hogy Csombord fenn tudott maradni, ameddig fennmaradt, úgyszintén” – írta Csávossy György.

Voltak még Csombordnak lelkes, jó szaktanárai: Horváth Ödön, Szász József, Széles Kálmán, akik számára a település életük egy-egy állomását jelentette.

A csombordi iskolában végzett sikeres munkára a volt tanítványok közül Sike Zoltán így emlékszik: „Először is a munka szeretetére neveltek úgy, hogy érettünk és velünk együtt dolgoztak a tanárok. Csávossy tanította ugyan a borászatot, de olyan tanárunk nem volt, aki – függetlenül, hogy milyen tantárgyat adott elő (még a reálszakos tanárok is, gondolok itt Bartók Árpádra) – ne értett volna a szőlőtermesztéshez és a borkészítéshez is. És ez a szemlélet ránk is átsugárzott: a szőlészeti és a borászat volt az alapszakmánk, de búzát, kukoricát, zöldséget is termesztettünk, fejősteheneket, sertéseket, baromfiakat tartottunk. Az a százötven diák, aki a tangazdaságban ismerkedett meg a szőlőműveléssel és a pincegazdasággal, azt ette, amit keze munkájával megteremtett.”

Mezei Sándor 1946 márciusában került Csombordra, közel három és fél évtizeden keresztül volt az iskola igazgatója. Ebből Csombord – neki köszönhetően – jó két évtizeden át élhet a virágkorát.

Átalakulás

Az államosítás után a csombordi iskola számtalan változáson esett át. 1948 augusztusában hároméves szőlészeti és borászati szakiskolát hoztak létre, 1955-ben pedig iskolaközpontot alakítottak ki a faluban. Hároméves szakiskolában és mesterképzőben zajlott az oktatás; a szakiskola elvégzése után pedig egy hároméves mezőgazdasági gyakorlat következett valamelyik vállalatnál. A mesterképzőbe a felvétel a termelőegység vezetőjének javaslatára történt, az adott vállalat fizette a tanulók képzését, szerződést írt alá, hogy végzés után visszatérnek, és legalább öt éven keresztül ott fognak dolgozni.

1962 őszén beindult a négyéves kertészeti technikum. Ennek keretében elméleti és gyakorlati oktatás folyt az iskolában, a negyedik évben termelési gyakorlatot folytattak a tanulók egy-egy mezőgazdasági vállalatnál. A bővülő oktatásnak a meglévő infrastruktúra már nem tudott eleget tenni, ezért 1963-ban új épületet húztak fel. Az iskola részben megőrizte a szőlészeti és a borászati jellegét, de zöldség-, gyümölcs- és virágkertészetet is oktattak. Ekkor már párhuzamos osztályokban magyar

és román nyelven folyt a tanítás, illetve román nyelvű állategészségügyi osztályt is indítottak.

1966-ban a csombordi iskolát újra átszervezték, az oktatás nyelve pedig a román lett. Beindult a szaklíceumi oktatás – de kertészeti jellegét megőrizte –, ugyanakkor létrehoztak egy mezőgazdasági könyvelői osztályt is. Közben fokozatosan leépült, majd a mesterképzőben – ennek megszűnésekor, vagyis az 1961/62-es tanév végén szakadt vége a magyar tannyelvű oktatásnak.

A technikumban 1964-be beiratkozók még négy éven át magyarul tanultak, de 1968 után már csak román nyelven tanítottak a hajdan híres csombordi iskolában. Bár Mezei Sándor továbbra is igazgatója, Fülöp István pedig aligazgatója maradt az iskolának, a magyar nemzetiségű tanárok nyugdíjba vonulásukig már csak román nyelven oktathattak.

A mezőgazdasági szaklíceum 1984-ben felvette a jeles tudós és szakember Alexandru Borza nevét, aki a kolozsvári egyetem tanára, illetve a botanikus kert igazgatója volt. Sokan tanácstalanul álltak a névadás előtt, hiszen nem értették, hogy Borzának mi köze van a csombordi iskolához, ha csak annyi

nem, hogy Fehér megyében, Gyulafehérváron született.

Csávossy György szerint „a kertészek, a szőlőművelők, a borászok igen magasan képzett szakemberek”. Ezt a magas fokú szakképzést valószínűsítette meg a csombordi iskola 1935 és 1949 között, majd teljesítette ki az 1949–1968-as időszakban. A nagyenyedi Bethlen Kollégium csombordi Téli Gazdasági és Szőlészeti Iskolája tulajdonképpen mintaintézmény volt. Itt olyan mezőgazdasági szakembereket képeztek, akik mindenhol megállták a helyüket, sokan közülük vezető besztásba kerültek. Mezei Sándor, Csávossy György és Bartók Árpád nyugdíjba vonulásával viszont az iskola szőlészeti-borászati jellege és a gyakorlati oktatás is megszűnt. Ezután már csak úgy emlegették, hogy volt egyszer egy iskola.

Érdekességként hadd jegyezzem meg, hogy a román iskolában tanító pedagógusok is úgy érezték, az aranykor szaknak vége, a híres csombordi iskola ma már nem létezik. Mi sem bizonyítja ezt, mint a 2007-ben Nagyenyeden kiadott, *Volt egyszer egy iskola* című emlékkönyv (román nyelven: *A fost odată o școală, 1935–1996*).

A Kemény-kastély, amelyben egykor a csombordi iskola működött. Lőrincz Zoltán fényképei

Süli Attila |

A „kis Kossuth” és a honvéd tábornok

Berzenczey László és Görgei Artúr a klagenfurti száműzetésben.
100 éve hunyt el Görgei Artúr

A

katona Görgei Artúr és a politikus Berzenczey László életpályája 1862-től, a klagenfurti száműzetés közös éveitől összekapcsolódott. Bár a két személy tevékenysége az 1848–49-es szabadságharcban nem kötődött egymáshoz, mivel Berzenczey 1848–49-ben képviselőként vagy a parlament munkájában, 1848 őszén pedig kormánybiztosként Székelyföldön tartózkodott, míg Görgei a hadszíntereken tevékenykedett. Ráadásul Berzenczey Kossuth feltétlen híve volt, majd 1849-ben a radikálisok irányába orientálódott, a szabadságharc bukása után pedig követte a lemondott kormányzót a száműzetésbe.

Görgei Artúr 1818. január 30-án született a Szepes megyei Toporcon,

evangélikus középnemesi család sarjaként. Tanulmányait a lőcsei és későbbi evangélikus gimnáziumokban, majd a tullni utásziskolában folytatta. Kilépett főhadnagy volt, majd vegyészeti tanulmányokat folytatott Prágában. 1848. szeptember 1-től honvédőrnagy, október 15-től vezérőrnagy, a feldunai hadtest parancsnoka. 1849. március végétől a honvédhadsereg fővezére, ő irányította a tavaszi hadjáratot. Később hadügyminiszter lett, de megtartotta a fővezérséget is. A sikertelen komáromi harcok után a hadseregét (I., III. és VII. hadtest) Aradra vezette. A délvidéki magyar csapatok temesvári veresége után (1849. augusztus 9.) a további ellenállást reménytelennek ítélte. A vereség hírére Kossuth lemondott, a főhatalmat miniszteri ellenjegyzéssel augusztus 11-én Görgeire ruházta. Görgei augusztus 13-án a világosi-szöllősi síkon letette a fegyvert az orosz csapatok előtt. I. Miklós cár személyes közbenjárására kegyelmet kapott, és Klagenfurtba internálták. 1850-ben megírta a *Mein Leben und Wirken in Ungarn 1848 und 1849* címmel (1–2. kötet, Leipzig, 1852.).¹ 1867-ben hazatért, mérnökként dolgozott, de a számára kedvezőtlen közhangulatban – amely őt árulónak tartotta – Vissegrádon telepedett le. 1916. május 21-én hunyt el Budapesten.²

Berzenczey László 1820-ban született Kolozsváron, székely nemesi család sarjaként. Jogi tanulmányait Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Székelyudvarhelyen végezte. 1846-ban házasságot kötött Kadácsi Rózával, akitől három gyermeke született: István, Vilma és Klára. Már fiatalon bekapcsolódott az erdélyi reformellenzék munkájába. Az ellenzéki politizálásnak – az országgyűléseken kívül – két fóruma

A katona Görgei Artúr és a politikus Berzenczey László életpályája 1862-től, a klagenfurti száműzetés közös éveitől összekapcsolódott.

Berzenczey László (1820–1884)

volt korszakunkban: a törvényhatósági közgyűlések és a helyi sajtó. Berzenczey tevékenyen vett részt a liberálisok és konzervatívok között dúló hírlapi vitában. 1846. augusztus 11-én Berzenczeyt Marosszék országgyűlési követévé választották. Berzenczey tehát a marosszéki ellenzék vezetőegységisége volt, sőt Egyed Ákos szerint a „székelyföldi radikalizmus az ő személye köré csoportosult”. Emellett kiváló szónok is volt, sokan „Kis Kossuthnak” nevezték. Imreh Sándor 1848–49-es Mátyás-husár visszaemlékezése szerint: „Nagyon népszerű ember és hatalmas népszónok volt akkor Marosvásárhelyett Berzenczey László, ki az akkori szék- (ma megye-) gyűléseken s más népes összejöveteleken hallatta népszerű szónoklatát. A helyi ev. ref. főtanodai ifjúság bálványozta őt.”³ Erdély és Magyarország uralkodói szentesítését követően (1848. június 10.) az országgyűlési választásokon Berzenczeyt, Antal Imrével közösen 1848. június 26-án Marosszék képviselőjévé választották. A voksolást heves összetűzések előzték meg.

A politikus és a katona kapcsolata a népszerű író, Krúdy Gyulát is megihlette. Krúdy A tábornok barátja című írásában Selmeczi személyesíti meg az egykori 1848–49-es képviselőt.

1848 nyarán az országgyűlés a székelyek délvidéki telepítési biztosának nevezte ki. 1848. augusztus 17-én Kossuth Lajos pénzügyminiszter egy szabad lovas csapat alakításával bízta meg Székelyföldön, így a hónap végén visszatért Erdélybe. 1848. október elején határákörét túllépve összehívta az agyagfalvi székely nemzeti gyűlést, az ezt követően megalakult székely tábor azonban november 5-én Marosvásárhelyenél döntő vereséget szenvedett Joseph Gedeon altábornagy dandárjától. Berzenczey ezután álnéven, Moldván és Galicián át Pestre menekült, ahol bekapcsolódott a parlament munkájába. A *Marczius Tizenötödike* hasábjain sajtótámadás érte, de korábbi erdélyi hívei is, akik Háromszéken harcoltak, elfordultak tőle a menekülése miatt.

Így nem térhetett vissza, 1849. január 5. után követte az országgyűlést Debrecenbe, majd 1849 áprilisában belépett a Radikál Pártba.

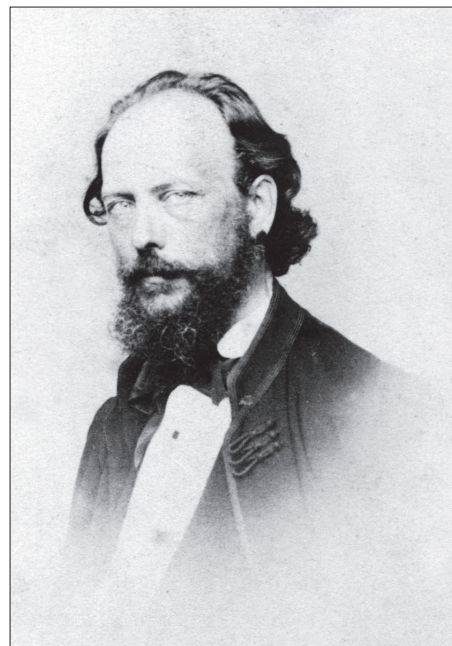
A szabadságharc bukása után Kossuthhoz ment, aki újból bizalmába fogadta, majd ezredesi ranggal ruházta fel. Követte Kossuthot az Amerikai Egyesült Államokba, ahol megszervezte a volt kormányzó testőrségét. 1851-ben a császári-királyi hadbíróóság halálra ítélte, felesége a következő évben meghalt. 1852-ben föld körüli útra indult, mivel neves őshazakutató volt, Amerikába, Kínába, Szingapúrba és Kelet-Indiába utazott. 1854-ben a Krímbe indult, ahol részt vett Szevasztopol ostromában a törökök oldalán. 1862. június 17-én önként feladta magát a galaci osztrák konzulátuson, majd két hónap múlva az uralkodó kegyelméből Klagenfurtba internálták. Hazatérésének elsődleges oka az volt, hogy nem tudott azonosulni Kossuthnak a III. Napóleon francia császárral való szövetségi politikájával. Klagenfurtban került kapcsolatba a száműzött Görgei Artúrral. 1867-ben hazatért, majd Marosszék országgyűlési képviselőjévé választották. 1873-ban az őshaza keresése céljából Ázsiába indult. Elméje időközben elborult, élete utolsó hét évét a lipótmezői tébolydában töltötte. 1884. november 14-én hunyt el.⁴

Berzenczeyt már a kortársai közül (Keller János, Berde Mózes, Pálffy János) is sokan bírálták. A 20. században a neves erdélyi polihistor, Bözödi György folytatott róla egy nagyon alapos anyaggyűjtést, azonban az életrajzát nem készítette el.⁵ Bözödi a bírálatok ellenére Berzenczeyt pozitív megítélésű személynek tartotta. Az ő álláspontját képviseli Egyed Ákos is, aki szerint Berzenczey a hibái ellenére is meghatározó személyisége Erdély és Székelyföld 1848–49-es történelmének.

A politikus és a katona kapcsolata a népszerű író, Krúdy Gyulát is megihlette. Krúdy *A tábornok barátja* című írásában Selmeczi, az emigrációból hazatérő egykori 1848–49-es képviselő személyesíti meg Berzenczeyt. Selmeczi Klagenfurtban találkozik az egykori tábornokkal. Párbeszédük az alábbiakkal zárul:

„– Monsieur – felelt könnyedén Selmeczi –, én szavamat adtam, hogy tisztázom tábornok urat a félrevezetett nemzet előtt.

– Szegje meg a szavát! – mondta egykedvűen a tábornok, aztán bizonyos habozás után kezét nyújtotta Selmeczi-nek (mintha nem volna hozzászokva a gyakori kézfogáshoz). Kissé megemelte a kalapját a mélyen pirosuló forradás

Görgei Artúr (1818–1916)

felett, amely feje búbjától homlokáig húzódtott.⁶

– Istenemre – rebegte Selmeczi –, ezért a forradásért, e sebhelyért Napóleon marsalljai mellé állítanak önt Párizsban.

– Mi magyarok vagyunk! – felelt a tábornok, és eltűnt a magános ház kapujában.”

Bár Selmeczi hazatért Magyarországra, a Görgei érdekében tett lépései miatt az ország elfordult tőle, választókerületében egy gyűlésen megverték, szerelme magára hagyta, ő pedig kivándorlásra kényszerült.⁷

Berzenczey és Görgei tehát 1862-ben találkozott Klagenfurtban. Erről Görgei Artúr Görgei Istvánhoz 1862. augusztus 29-én írt levelében így emlékezett: „Egy szép reggel haza térek gyermekeimmel, lehetett 7 óra. Ott áll egy gyönyörű vizsla házunk kapujánál: alig láttam szebbet életemben. Tegnapelőtt történt – most ugyanezen vizsla lábaimat veregeti szüntelen csóváló farkával – azért írásom olyan szép.

Közeledünk a házhoz; kis Kornél⁸ elkiáltja magát: mily szép kutya s neki tart, hogy átölelje nyomban. Visszataratom a gyereket, megdorgálván őt, hogy idegen kutyától mért nem tartózkodik. Alighogy szóltam: a kutya nekem rohan mérges ugatással. Én megállok és jobb kezem készül-feszül, megragadni torkon a fenevadat: s íme a jövő pillanatban hozzám simul a nemes állat, mintha csak én volnék a gazdája. Csodálom, gondolkozom... Náni (cse-léd) ekkor kilép a házból s jelenti egy idegen úr jelenlétét szobámban, Guten

Morgen!... kiáltok, átlépve a küszöböt s látok egy elszánt komor arcot, fölfelé összehúzott szemöldökkel, redős homlokkal. A rövidre nyírt fekete haj, megborotvált pofa és széles erőteljes váll, a hatalmas mellkas, a kissé előrehajlott fej két fénylő fekete, mereven rám tekintő szemével nevezetes ellentétben látszottak lenni az angolosan széjjelrakott lábbal s egyenesen feszesen lecsüngő két karral. A kétségbeesés elszántságának és egy benső harc el nem rejthető nyomainak vegyülete állt előttem megtestesülve.

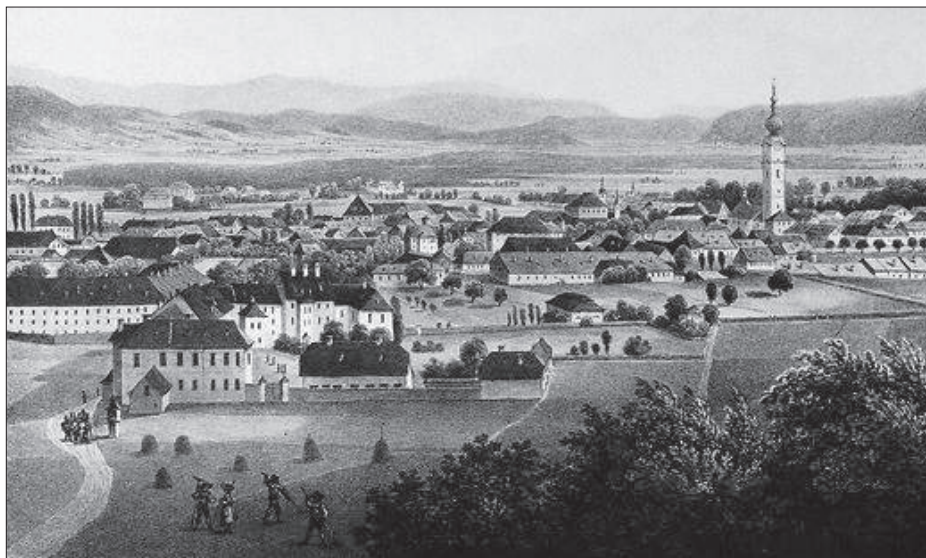
– Was steht zu Diensten? Mit wem habe ich die Ehr?¹⁰

– Herr General! Ich bin Ladislaus Berzenczey¹¹ – volt a magyaros kiejtésű német felelet.

– Ha magyar ember az úr, hát tessék magyarul megmondani, hogy mivel szolgálhatok.

– Én Berzenczey László vagyok. – 1848-ban kormánybiztos a Székelyföldön: 1849-ben decemberben kimenekültem hazámból, emigráltam. Tartoztam is az emigrációhoz és híve maradtam Kossuthnak mind addig, míg ő el nem adta magát Napóleonnak.¹² Az utolsó három év alatt Galacson¹³ székeltem, mint ügyvivője az emigrációnak; szorosán véve, mint a turini¹⁴ kormány újoncozója a magyar légió számára. Ott van tulajdon egyetlen egy fiam is. Rattazzi¹⁵, Napóleonnak, Victor Emánuelnek¹⁶ minisztere megtagadta rögtön fizetésemet – mehettem. Ugyanakkor azt írják nekem hazámból, hogy nincs emberük, a ki képes lenne meghíúsítani a küszöbön álló egyenes választásokat a Reichsrathba.¹⁷ Elszántam magamat, hogy hazatérek, akármilyen áron. Feladom magamat föltétlenül. Elhoznak Bécsbe, ott tömlöcben tartanak két hónapig – s ma ötödnapja, hogy itt vagyok Klagenfurtban, mint internált. Nem fogja rossz néven venni, hogy eljöttem

Berzenczey a jelentések szerint ritkán jött Viktringbe, mivel nagyon bízott abban, hogy rövidesen hazatérhet Magyarországra. Sajnos, erre csak 1867-ben került sor. A levelezéseiket az osztrák titkosrendőrség rendszeresen ellenőrizte.

Klagenfurt egykori látképe

meglátogatni tábornok urat! Így Berzenczey.”

Az 1863-ból származó titkosrendőri jelentések szerint Görgei ekkor a fiával, Kornéllal élt Klagenfurtban. A felesége, Adele Aubouin a lányával, Bertával a magyarországi Lőcsére távozott, ahol a lányuk tanulmányokat folytatott. Görgeiről feljegyezték, hogy sokat kirándul a családjával és az unokaöcsével. Berzenczey a jelentések szerint ritkán jött Viktringbe, mivel nagyon bízott abban, hogy rövidesen hazatérhet Magyarországra. Sajnos, erre csak 1867-ben került sor. A levelezéseiket az osztrák titkosrendőrség rendszeresen ellenőrizte.¹⁸

A kezdeti ellenszenv rögtön barátsággá változott. Görgeit elsősorban – a saját vallomása szerint – Berzenczey naiv becsületessége fogta meg.

Pedig a volt honvédtábornok kezdetben gyanakodott Berzenczeyre. Erről az 1862. november 22-én írt levelében így nyilatkozott testvérenek, Istvánnak: „Kedves öcsém! Sorjában veszem elő... Az Almásy (Pál)¹⁹ féle közlést nyomban elégettem... Az... intések szaporodásán ne aggódj. Engem már nehéz vinni lép-re. Különben igen természetesek ez intések olyanok részéről, kik Berzenczey Lászlót, mint emigránst ismerik. Hiszen Klagenfurtban is akadtak már jóakaró intőim! Hogy is ne? Mikor ő itt léte harmad negyed napjáig mindenütt és mindenki előtt esküdt ellenségemnek vallja magát, s azontúl aztán folyvást csak Viktringben ül, hogy még a politia is kezdte megsokallani elvégre... Öreged Arthur s. k.”

Így Görgei az egykori képviselő-kormánybiztos javaslatára úgy határozott, hogy reagál a Kossuth vidini levelében megfogalmazott árulási vádra. Görgei

István erről így emlékezett: „E vádakat Berzenczey a vádlottal szemben naiv jóhiszeműséggel tüzesen képviselte és konok vitatkozó lévén, bőven szolgáltatott alkalmat bátyámnak mind ezen fölvetett kérdéseket vele alaposan megtárgyalni s előtte a valót kideríteni. Vitáinknak mindig éjjél vetett véget: bátyám pedig vendége távoztával sem hajtotta mindjárt álomra fejét; egyszer sem feküdt le mielőtt az asznap tisztába hozott kérdést, a vita főmozzanatait és eredményét, röviden papírra vetette volna. Ezen jegyzeteit utóbb kidolgozta és most látogatásom alkalmával a kézszer olvasta fel nekem – a »Gazdátlan leveleket!« E címet azért választotta, mert levélalakba öltöztette az egyes fejezeteket; de intézve vagy címezve e levelek senkihez különösen nem valának –, mindenki magára vehette, aki azokra kíváncsi volt, és ha úgy esik, hogy senkinek sem kellene: hát akkor is gazdátlanok.”²⁰

Az ügy előzménye az volt, hogy Kossuth 1849. szeptember 12-én írt vidini levélben vádpontokat fogalmazott meg Görgeivel szemben. Ezek az alábbiak voltak:

1. Görgei mindvégig a diktátorágra tört.
2. Körülötte egy kamarilla képződött.
3. Buda ostromával elszalasztotta az ellenség legyőzésének lehetőségét.
4. Ellenezte a szegedi összpontosítást.
5. A kierőszakolt diktátori hatalmat árulásra használta fel.

Berzenczey mint ügyész érvelt Görgeivel szemben az alábbi vádpontok alapján:

1. Görgei nem szereti a nemzetét.
2. Kacérkodott az arisztokráciával.
3. Egy forradalom diktátora nem kapitulál soha.

4. Sem kegyelettel, sem tisztelettel nem viseltetett a nemzet iránt.

Görgei válaszai a fenti pontokra az alábbiak voltak:

1. Ha nem szereti a nemzetét, akkor miért veszélyeztette az életét a harcok során?
2. Ha arisztokratikus érzelmű, akkor miért végeztethette ki gróf Zichy Ödönt?²¹
3. Elfogadja, hogy mint egyszerű tábornok kapitulálhatott volna, de mint diktátor nem.
4. Csakhogy, ez az emigránsok szájából „egy igazságnélküli üres frázis.”
5. A hazaszeretetnek nincs nagyobb bizonyítéka, mint egy élet feláldozásának felajánlása. Márpedig ő a

harcmezőn ennek többször tanújelét adta.

Tehát Berzenczey László ösztökélésére, a vele folytatott viták következtében megszülettek a *Gazdátlan Levelek*, melyek 1867-ben jelentek meg először.²²

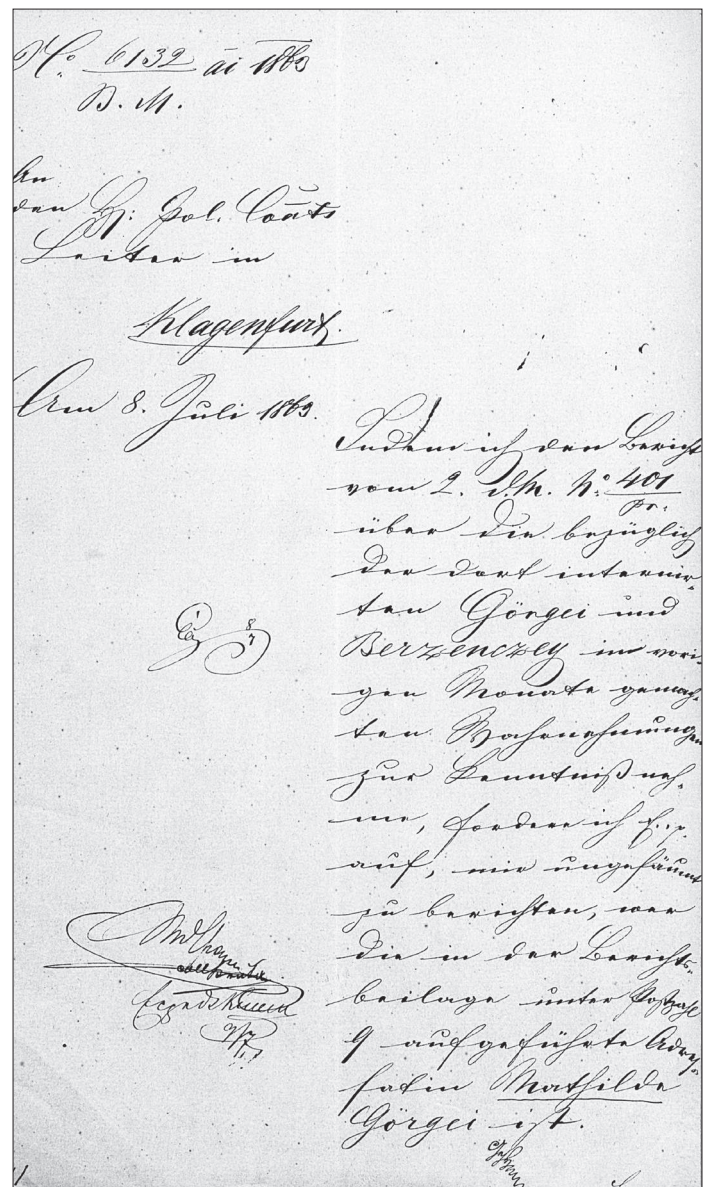
A klagenfurti internálásból elsőként Berzenczey szabadult. A hazatérésre ellenfelei is felkészültek. Kovács Leó 1867 tavaszán az alábbiakat írta Kossuthnak: „Berzenczey és a hazááruló Görgei amnesztiát kaptak. Az első már Pestre érkezett és mindent elkövet, hogy az árulónak pártot szerezzen és kevés kivétellel, amilyen gazemberek a mágnások, máris ezen árulót kezdik menteni és, amint látom, vissza akarják hozni. Ez mégis

borzasztó.”²³ Ezt a közhangulatot dolgozta fel az idézett novellájában Krúdy Gyula.

Görgei Artúr rehabilitálása érdekében 1867 után számos közéleti személyiség, volt honvédtiszt és történész emelte fel a szavát. Az árulási vádat azonban – amely a kiegyezést követő függetlenségi politikai egyik ideológiai alappillére lett – nehéz volt kigyomlálni a köztudatból. E téren igazi áttörést Kosáry Domokosnak az 1936-ban és 1994-ben megjelent munkája, *A Görgey-kérdés története* hozott. De mivel a munkát Berzenczey László kezdte meg, így a két személy kapcsolatának felelevenítését Görgei Artúr halálának századik évfordulóján mindenképpen indokoltnak tartjuk.

Jegyzetek

- 1 Életem és működésem Magyarországon, 1848 és 1849-ben. Lipcse, 1852. 1-2. Kritikai kiadása 1988-ban jelent meg Katona Tamás révén, aki Görgei István 1911-es fordítását átdolgozta, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal látta el a visszaemlékezést. (Pro Memoria sorozat)
- 2 Görgei Artúr vázlatos életrajza: Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (3. kiadás) Budapest, 2000. 160–163. o.
- 3 Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. Sajtó alá rendezte: Pászti László. Budapest, 2003. 33. o.
- 4 Életútjáról összefoglalóan: Egyed Ákos: Berzenczey László. In: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely. 2004. 20–37. o.
- 5 Bözödi György Berzenczey László-gyűjtése a hagyatékát őrző Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában található Kolozsváron.
- 6 A szerző itt Görgeinek az 1849. július 2-i komáromi csatában szerzett súlyos fejsérülésére gondolt.
- 7 Krúdy Gyula: A tábornok barátja. (1913) In: Szerenád. (válogatott elbeszélések 1912–1915) 173–182. o.
- 8 Görgei Kornél, Görgei Artúr 1855-ben született fia.
- 9 Jó reggelt! – németül.
- 10 Mivel szolgálhatok? Kihez van szerencsém? – németül.
- 11 Tábornok Úr! Berzenczey László vagyok – németül.
- 12 III. Napóleon (1808–1873) francia császár.
- 13 Galați (magyarosan: *Galac*, németül: *Galatz*), város Románia délkeleti részén, a Duna bal partján.
- 14 Torino. (Olaszország) Berzenczey itt a Szárd-Piemonti Királyságra gondol.
- 15 Urbano Rattazzi (1808–1873) 1862-ben szárd-piemonti miniszterelnök.
- 16 II. Viktor Emánuel (1820–1878) szárd-piemonti, majd olasz király.
- 17 Habsburg monarchia birodalmi parlamentje. Szervezetét az 1860-ban kiadott októberi diploma szabályozta.
- 18 A jelentések lelőhelye: ÖStA HHStA Ministerium des Äußern Informationsbüro BM-Akten 1863: 141. Görgei Artúr és Berzenczey László klagenfurti internálása (jelentések levelezési kapcsolataikról).
- 19 1861-től Almásy Pál vezetésével függetlenségi szervezkedés indul Magyarországon. A rendőrség 1864-ben a mozgalmat felgöngyöltette. Görgei elsősorban provokációtól tartott.
- 20 Görgey István: Görgey Artúr a száműzetésben. Budapest, 1918. 255–258. o.; 260–261. o.; 266. o.; 273. o.; 365. o.
- 21 1848. szeptember 30-án a Görgei által vezetett hadbíróóság Zichyt kémkedésért halálra ítélte, amelyet azonnal végrehajtottak.
- 22 Görgey contra Kossuth. Kossuth Lajos: A forradalom végnapjairól – Görgey Artúr: *Gazdátlan levelek*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Pusztaszeri László. Budapest, 1988.
- 23 Idézi: Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. Budapest, 1994. I-II. A hivatkozott rész: I. k. 382. o.

A császári titkosrendőrség egyik jelentése Berzenczey Lászlóról (részlet)

Lakatos Artur

A filozófus és a Vasgárda

A könyv műfajilag nem egy klasszikus értelemben vett Cioran-életrajz, sokkal inkább reflektál az egyéni gondolatvilág alakulására.

Futólag megismervén Miskolczi Ambrus – a magyarországi akadémiai közegeben a 20. századi és kortárs román politika- és kultúrtörténet egyik legjobb ismerője – elmúlt évekbeli fő kutatási témáját, érdeklődését a vasgárdista mozgalom eszmetörténetét illetően, nagy érdeklődéssel vettem kézbe e jelenlegi kötetet is. A kötetnek* már a címéből lehet következtetni: Emil Ciorannak a Vasgárdával való kapcsolatairól szól, azonban témája akár ki is tágulhat – a fasiszta terminusból kiindulva – a különböző (a kifejezés szélesebb értelmében vett) európai fasiszta mozgalmak eszmevilágára reflektálandóan. Erre előzetes várakozásaim szerint létezhetett is remény, hiszen Miskolczi jó ismerője a nemzetiszocializmus kulturális aspektusainak is (lásd *A Führer olvas* című kötetét). Egyrészt előre kell bocsátani, hogy a témát illetően, illetve a szakmai minőség vonatkozásában nem csalódtam (ismerve Miskolczi eddigi életművét, az utóbbi esetben az ellenkezője lett volna meglepő). Bizonyos szempontból a kötet – túl a szerkezeti felépítés szakmai szempontból megfelelő rigurozitásán – meglehetősen formabontónak is tűnhet, amely jellemzője valószínűleg a szerzőnek azon késztetéséből fakad, hogy megfeleljen az eredetiség kritériumának. Ő maga kezdő soraiban rákérdez: „Minek még egy könyv Cioranról? Hiszen sok van, egyik jobb, mint a másik...”. Tény az, hogy aki Cioran átfogó életrajzát szeretné olvasni, netalántán egy átfogó, több kötetre rugó elmélkedő-kritikai filozofikus esszét Cioran összes műveiről, máshol kell keresnie. Ez természetesen nem von le semmit Miskolczi könyvének szakmai értékéből, amely egyrészt képes az elsődleges információ tekintetében is újat mondani – magánemberként meg kell mondanom, hogy akadt benne számomra is új információ, bár az is igaz, Cioran filozofusi és emberi tevékenységét amatőr olvasóként, valamint a huszadik század eszmetörténetét ez iránt érdeklődő, az interdiszciplinaritás iránt

nyitott történészként ismerem – más, ismertebb eseményeket, jelenségeket pedig sajátos megvilágításba helyez. Igaz, hogy elsősorban Cioranról szól a kötet, nem pedig a kor társadalmáról, de olvasván ennek megélését a Wehrmacht párizsi bevonulása kapcsán, két mondatból megérthetjük, miért is volt a német fegyvereknek akkora presztízse az akkori világban: a frankofón Cioran helyében sokan mások is abban a pillanatban ugyanúgy gondolkozhattak volna, mint ő tette.

A könyv műfajilag, mint ahogy fentebb is jeleztem, nem egy klasszikus értelemben vett Cioran-életrajz, sokkal inkább reflektál az egyéni gondolatvilág alakulására, és ezt is restriktív módon teszi, elsősorban a két világháború közötti évekre, valamint a világháború időszakára koncentrálna. Ez az időszak, amikor Cioran – sokakhoz hasonlóan – megfertőződött a korban igencsak divatos, a pillanatnyilag sikeresnek tűnő szélsőjobbos tekintélyuralmak gondolatvilágának elemeivel, ami a címben foglalt metafora szerint Cioran hosszú kamaszkorát jelenti. A szerző e könyvében viszonylag keveset foglalkozik a Vasgárda történetéből vett elemekkel – megtette ezt más írásaiban, különböző akadémiai és kulturális folyóiratok lapjain, mint például: *A Vasgárda színre lép*, *A Vasgárda. Codreanu és Sima legionáriusai*, *A Vasgárda identitásképző stratégiái*, *És az árulóknak csak golyónk van!* és más munkáiban – ezek ebben az esetben annyiban érdekesek számára, amennyiben Ciorannak a sajátosan román szélsőjobbaldali mozgalommal való viszonyát meghatározzák. Itt szeretném megjegyezni, hogy nem Emil Cioran volt az egyetlen nagyformátumú értelmiségi, aki enyhén szólva nem állt ellenségesen a máskülönben elképesztően zagyva eszmeiségű, kikristályosított eszmerendszer nélküli mozgalomhoz. Ennek kapcsán is már több munka született, számomra a még diákkoromban olvasott, Claudio Mutti nevével fémjelzett *Penelope Arhanghelului* című kis formátumú kötet az alap e téren.

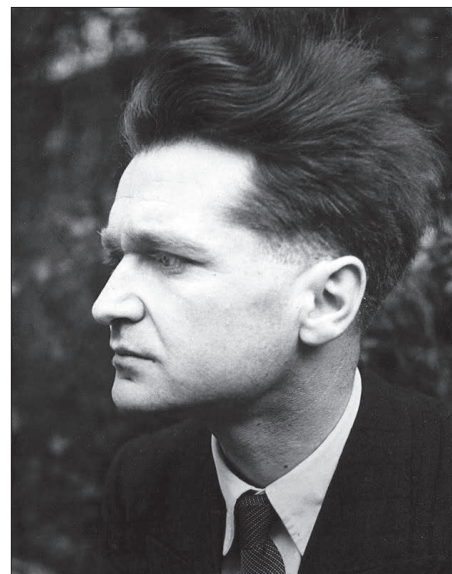
Felépítését tekintve az egyes fejezetek külön-külön, önálló tanulmányokként is élvezhetők. Az első – és nagyobb – rész egymást kronologikus szempontból nézve harmonikusan követő fejezetekből áll, ezt egészíti ki a kötet vége fele két, inkább a tematikus szempont-ra fókuszáló írás. Ezek közül *A zsidó- és magyarkép változásai* címűt tudnám ajánlani azon olvasók számára is, akiket kevésbé érdekel Cioran munkássága vagy a román szellemi kultúra általában, mégsem közömbösek az iránt, milyen elemeket tartalmaz a magyar, illetőleg a zsidó közösség szubjektív megítélése tekintetében egy világhírű filozófus gondolatvilága.

...a szerző nem vágott bele a megírást jelentő vállalkozásba anélkül, hogy ne ismerné behatóan Cioran munkásságát.

A kötetet végigolvasva azon gondolkodtam el, vajon miért is álhatott elő az, hogy a román értelmiségi közegben nem éppen beszűkült gondolkodásúnak mondható értelmiségiek is felkarolták a zavaros eszmerendszerű, megnyilvánulásaiiban primitív és erőszakos, misztikus kinyilatkoztatásaiban – Codreanuhoz beszélő Mihály arkangyal, dák ősök szellemeire hivatkozás, stb. – enyhén szólva is nevetséges vasgárdista mozgalmat. Az erőszakos szélsőjobboldali, a társadalmi szabályok kontrollját el nem fogadó mozgalmakban rejülő veszélyeket igen sokan már idejekorán felfedezték, különösebb személyes politikai vagy gazdasági érdektől mentesen, említsük itt meg E. M. Remarque regényeit, vagy Sartre *Egy vezér gyermekkorára* című kisregényét. Túlzás lenne ugyanakkor azt állítani, hogy a harmincas évek Európája fasiszta lett volna, összességükben véve az erőszakos, zavaros miszticizmusra hajló mozgalmak elutasíthatósága nagyobb volt, mint elfogadottságuk – az NSDAP még fénykorában sem érte el a szavazatok 40 százalékát. Megerősödésük az akkori demokratikus rendszerek hiányosságainak, és még inkább politikai ellenfeleik tökéletlenségének köszönhető – ugyanakkor eszmerendszereknek egyes elemei kétségtelen részei voltak a kor közbeszédének, közöttük sok olyan dolog is, amely ma már nem szalonképes.

A kötet nem rendelkezik külön bibliográfiával, forráslistával, így aki a for-

rásokban szeretne elmélyülni, kénytelen figyelmet fordítani a lábjegyzetekre. Akik csak belelapoznának a könyvbe, azok számára is egyből kiderül, hogy a szerző nem vágott bele a megírást jelentő vállalkozásba anélkül, hogy ne ismerné behatóan Cioran munkásságát, amelyet saját bevallása szerint románul és franciául olvasott először, ezt egészíti ki más forrásból származó ismereteivel: életrajzi utalásokkal, előző kutatásokból származó levéltári hivatkozásokkal. Külön élvezet volt számomra egy-egy érintőleges fontosságú, de a maga nemében kimondottan érdekes aspektus megemlézése, mint például a 107-ik oldalon a „torockói legenda” futólag történő megemlézése, Jakó Zsigmond professzor egyik írása kapcsán, amely a torockói történelmi eredettudat alapját demitizálja. De ide tartozik a ciorani erdélyiség kritikája, amelynek során helyesen veszi észre Miskolczy, hogy az erdélyi román történészek ma is „nationalista papáik mondókáival tetszelegnek az elfogulatlan európeér szerepében vagy Erdély történelmi szintéziseik a hagyományos nacionalista narratívákhoz illeszkednek”. (182. o.) Velük állítja szembe a felkapott bukaresti történészt, Lucian Boiát, aki hivatásos demitizálóként van jelen a kortárs román történelmes-szakmában már a kilencvenes évek óta. E sorok szerzője nem hallgathatja el azt, hogy Lucian Boiát nemcsak nacionalisták kritizálják, hanem kimondottan szakmai alapon is kap hideget-meleget, főleg amióta szaktörténelmi munkássága egy bestseller-írójává alakult át, ezzel együtt, mint jelenség fontos és a maga módján szükséges a történetírásban.

Emil Cioran (1911–1995)

A kötet fő érdemeit nehéz volna jobban összefoglalni, mint azt a hátsó borítóján található fülszöveg teszi: kétségkívül jó pár dolgot tisztáz, és jól árnyalja a ciorani gondolkodás összességét és az ezt meghatározó mechanizmusokat. Minden további nélkül lehet ajánlani a témával behatóbban foglalkozó szakemberek számára, ugyanakkor a korról vagy a ciorani gondolkodás számára keretet biztosító művelődéstörténettel, politikai korszakkal általánosabb szempontból foglalkozók számára is hasznos lehet.

*Miskolczy Ambrus, *Cioran hosszú kamaszkora, avagy mi legyen a fasiszta múlttal?* Gondolat kiadó, Budapest, 2014.

Az Emil Cioran-emlékház Resinában

Csoma Gyula

A tanuló felnőtt

Maróti Andor tanulmányai a művelődésről és a felnőttoktatásról

Még nem közhely, de azzá kellene válnia, hogy a tanulás modern pszichológiai értelmezése szerint a művelődés – mint a kultúra elsajátítása – tanulás.

Még nem közhely, de azzá kellene válnia, hogy a tanulás modern pszichológiai értelmezése szerint a művelődés – mint a kultúra elsajátítása – tanulás. A kultúra tanulása. Ugyanez fordítva is fennáll: a felnőttoktatás és a felnőttképzés programjai – amelyek a tanulásért szerveződnek – művelődési folyamatok. Ezért a művelődés és a tanulás divergáló értelmezése olyan szemléletre és közvélekedésre mutat, amely csupán intézményekben, valamint a műveltség, a tudás átadandó tartalmaiban gondolkodik, sohasem a tanuló, a művelődő személyekben. Különösen aktuális ez akkor, ha a közművelődés – a szabadművelődés, a népművelés –, valamint a felnőttoktatás és a felnőttképzés egymástól történelmileg elválasztott funkció- és intézményrendszerként épült ki, illetve működik. Miközben a felnőttkori művelődés gyakorlata szinte magától érthetően „termelte” és „termeli” a felnőttek tanításának és tanulásának szabad, illetve nyitott – s ezért

hamisítatlanul felnőttnek tekintett – formáit és eljárásait. Ezek nem hasonlítanak a hagyományos felnőttképzési formákra és eljárásokra.

Maróti Andor könyvének* már a címe is a művelődés, a tanulás, a közművelődés, valamint a felnőttoktatás és a felnőttképzés aktuális, konvergáló értelmezésére, illetve szemléletére mutat. És ezzel együtt arra, hogy könyvének tárgya végső soron a tanuló ember.

A könyv 14 rövid, tömör tanulmányt foglal egybe, amelyek – mint az *Utószóban* olvashatjuk – bár különböző időben és helyeken jelentek meg, önálló logikai rendbe állnak össze, „hogyan egymást kiegészítve, új mondanivalót tükrözzenek. Igazolva, hogy az egység mindig több mint részeinek összessége.” A tanulmányok a következők: *Változnia kell-e a művelődésnek az információs társadalomban?*; *A felvilágosító attitűd létjogosultsága*; *Az élethosszig tartó tanulás problémái*; *A pedagógiától távolodó andragógia*; *A tanuló felnőtt*; *A funkcionális analfabetizmus*; *Az idősek tanulásáról és tanításáról*; *„Kopernikusi fordulat” a felnőttek tanításában*; *A résztvevő-központúság*; *A csoportmunka módszerei*; *Az önirányító tanulásról*; *A távoktatásról*; *Felnőttképzés a posztmodern társadalomban*; *Rogers könyveit olvasva*.

Azt hiszem, hogy a tanulmányok címei önmagukért beszélnek. Amit jelölnek, az – ha talán nem is kizárólagosan – valóban az andragógia (felnőttoktatás – szerk. megj.), a művelődéstudomány, a közművelődési, valamint a felnőttoktatási és felnőttképzési gyakorlat alapvető és egyik legaktuálisabb problémája. Logikai ívük jól érzékelteti, hogy az első (*Változnia kell-e a művelődésnek az információs társadalomban?*) és a két befejező tanulmány (*Felnőttképzés a posztmodern társadalomban*, illetve a *Rogers könyveit olvasva*) egymáshoz tartozó nézőpontokból „a jelen és a közvetlenül előttünk álló jövő megoldásra váró problémáit” összegzi,

és ekként az első tanulmány megnyitja, az utóbbi kettő pedig lezárja a kötet mondanivalójának logikai ívét. Ezen az íven belül a tanulmányok szűkebb fész-távolságokon is reflektálnak egymásra. Ezek a tanulmányok az élethosszig tartó tanulást, valamint a pedagógia és az andragógia egymás közti viszonyait is tárgyalják.

A probléma áthidalásához nem mindig elegendők múltbéli tapasztalataink és ismereteink, mert ezek olyan összetett helyzetek, amelyben a megoldáshoz vezető út rejtve van. Így ezekben az összefüggésekben – a gondolkodás lélektanának értelmezése szerint – meg kell fontolnunk észjárásunk struktúrájának átrendezését. A régi tapasztalatokat újakkal kell kiegészítsük, majd ezeket egymáshoz rendezve egy merőben új gondolkodási szerkezet kialakítása szükséges. A probléma lényegében a hiányos gondolkodási struktúra, amely arra ösztökél minket, hogy hatékonyabban használjuk agytekervényeinket. Így jutunk újabb és újabb ismeretekhez. Másként fogalmazva: a probléma azt kívánja, hogy lépjünk ki bevett, megszokott gondolkodási rendszereinkből, és elmélkedjünk újszerűen, rendhagyó módon – olvashatjuk Lénárd Ferenc *A problémamegoldó gondolkodás* című művében.

A bevezető tanulmány kérdése az, hogy milyen kritikus következtetések vonhatók le a művelődésre, külön hangsúllyal a tanítás és a tanulás egymás közti viszonyára. Ugyanis az információs társadalom bonyolódó kapcsolatrendszere az adatok értelmezéséhez

és felhasználásához egyre nagyobb önállóságot és egyre magasabb szintű eligazodási képességet kíván. Azzal együtt, hogy „mennél bonyolultabb egy információs kapcsolatrendszer, annál nagyobb lehetőséget ad a minőségi változtatásra”. Viszont az információs kapcsolatrendszer átalakulása, a tanítás és a tanulás egymás közti viszonyát is egyre jellegzetesebb információs, avagy posztmodern problémává alakítja.

E probléma értelmezéséhez kapcsolva Maróti Andor a következő tanulmányban (*A felvilágosító attitűd létjogosultsága*) leírja az attitűdváltást is, amelyet a posztmodern idők hoztak – itthon egyelőre inkább az intézményes közművelődés, valamint a felnőttoktatás és felnőttképzés elméleti régióiban, mintsem a gyakorlatukban. Leírja a felvilágosodás eszmei következményeként kibontakozó, nagyjából három évszázadra kiterjedő, modern, felvilágosító attitűd posztmodern bírálatát. E szerint a felvilágosító „művelés”, tanítás „paternalista módon, az értelmiség egy részének jótéteményeként adja át a műveltséget a tanulatlan embereknek, és társadalmi felemelkedést ígér nekik.” „Nem csodálható” tehát, „hogy a tanulást sokan a tananyaggal történő szolgai azonosulásnak tartják, melőlőve benne az önállóságot, és az alkotó gondolkodás lehetőségét. A tanulóknak eszerint mindig azt kell megtanulniuk, amit nekik a szakértők előírnak, és a tanárok megtanítanak, s mennél hívebben, mennél önállótlanabban adják vissza azt, annál jobb lesz a tanulásuk eredménye. Nem véletlen, hogy ez a

A szerző áttekinti az élethosszig tartó tanulás eszmetörténetét, melynek az első szakasza az igény és az utópia felvilágosodás kori kezdete volt.

felfogás előnyben részesíti a tananyag memorizálását, és feleslegesnek tartja a problémák önálló megítélését.”

A posztmodern művelődési, valamint a felnőttoktatási s -képzési attitűd mindezzel szembehelyezkedik – a posztmodern gondolkodás „lezárja azt a kort, amely a felvilágosodással kezdődött, és tagadja annak szinte mind egyik állítását. Tagadja egyoldalú racionalizmusát, az ész uralmába vetett hitét, a társadalom tudatos alakíthatóságát, a történelmi fejlődésre vonatkozó optimizmusát. Ezzel ellentétben vallja az emberi lét pluralitását, alakulásának bonyolultságát, a változások kiismerhetetlenségét, amiből következik az eszmei és elméleti rendszerek hitelenségének kétségbe vonása...”

A szerző áttekinti az élethosszig tartó tanulás eszmetörténetét, melynek az első szakasza az igény és az utópia felvilágosodás kori – vagy inkább az 1792-es forradalmi – kezdete volt. Maróti elvezet minket az 1907-ben rendezett szabadtanítási pécsi kongresszusig, végül pedig a modern kiteljesedésig, azaz az UNESCO által összehívott világkonferenciáig: 1960 – Montreal, 1970 – Tokió, 1997 – Hamburg. Ezek a konferenciák már részletes elemzésekben foglalkoztak az élethosszig tartó tanulás kérdéseivel, főként a tanulás és a tanítás egymás közti viszonyával, valamint modern és posztmodern attitűdjével.

Az egész életen át tartó tanulás „mélyén” rejtőző nehézségeket ő abban látja, hogy az ismeretek, a problémák és a tapasztalatok vagy felületesen kapcsolódnak egymáshoz, vagy egyáltalán nem – ezek pedig befolyásolják a tanulás, illetve a művelődés hatékonyságát, valamint kihatnak a felnövekvő és a felnőtt nemzedékek iskola utáni tanítási-tanulási gyakorlatára is. Ez a felületesség, illetve hiány pedig nagymértékben felelős a felnőtt-, illetve időskori tanulás motivációs és eredményességi deficitjeiről.

Maróti Andor kiindulópontja az, hogy a felnőttoktatás, valamint a felnőttképzés eredetileg az ifjúkori iskoláztatás hiányát kívánta pótolni. Nem véletlen tehát, hogy alapelveit és módszereit is

Egészségnap Szepezden

Földfórumok

a pedagógiától vette át, minthogy nem tett különbséget az eltérő korosztályok tanulása és tanítása között. „Ám – írja – már a 19. század második felében hatott a felnőttoktatásra a szabadelvűség, amely az iskolapótlás helyett a szellemi kultúra új eredményeit akarta hozzáférhetővé tenni a képzettebb emberek számára. Ez új súlypontot eredményezett: a kevésbé képzettek tanítása másodlagossá vált az iskolában szerzett alpműveltség továbbfejlesztéséhez képest.” Aztán „a 20. század közepétől kezdve a felnőttek tanításában már konkrét szükségletek váltak meghatározóvá: a munka világának gyorsuló változásai mellőzhetetlenné tették a szakmai továbbképzést és átképzést.” Már a pótlási igényeket meghaladó feladatokhoz „tisztázni kellett a felnőttkori tanulási folyamatok pedagógiai és pszichológiai törvényszerűségeit, ami együtt járt azzal a felismeréssel, hogy a felnőttek tanulása eltérő sajátosságokat mutat, mint a gyermekeké és az ifjaké”. Másként kell róla gondolkodni, másként kell tervezni és szervezni programjait, a felnőttek számára más tanítási eljárásokat kell alkalmazni.

A tanulmányok sorában megjelenik a felnőttkori művelődés-tanulás drámai kontrasztja: a funkcionális analfabetizmus, amely az előbbieket különös összefüggések közé helyezi. A 20. század utolsó negyedében világossá vált, hogy az információs társadalmakban egyre nő azoknak az aránya, akik az iskolában elsajátított olvasási és írási alap-készségeket nem, vagy csak alig tudják

munkájukban és életmódjukban megfelelően alkalmazni. A jelenség okai között nemcsak az iskolai oktatás pedagógiai zavarai ismerhetők fel, hanem ott lappanganak az információs társadalom jellegzetességei is. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon miként tanulhat, miként művelődhet a Homo Studens ezek után?

Bár a tanulmányok gondolati ívében a tanítás és a tanulás kölcsönös viszonyának „kopernikuszi fordulata” eddig is folyamatosan jelen volt, a tanulás és a művelődés drámai kontrasztját

– egészen közvetlenül és konkrétan – gyakorlati problémák sora követi. A „kopernikuszi fordulat” metaforája arra utal, hogy a felnőttoktatásban lényeges változások érlelődnek. Ám ahogy évszázadokkal ezelőtt nehezen lehetett elfogadni *Kopernikusz* felismerését a heliocentrikus világnézetéről, úgy a felnőttoktatás gyakorlata sem akar igazodni ma ahhoz a változáshoz, amelynek szükségességét az elméleti szakemberek előre jelzik. A változás annak az – egyébként a pedagógiában meghonosodott, és onnan átvett – ősi evidenciának az átértékelése, amely szerint „aki tud valamit, az tanít, s aki nem tudja azt, az tanul”. Holott – ezt Maróti Andor már Rogerstől idézi – vajon nem lehetséges-e, hogy „kölcsonösen tanuljon egymástól tanár és diák?” Rogers megfordítja az alapvető meggyőződést, amely szerint a tanár az, aki tud, és a diákok azok, akik semmit sem tudnak, legalábbis a tananyag vonatkozásában. Ezzel szemben Rogers újabb meghökkenítő megállapítást ír le: el kell fogadni, hogy a tanulóknak „szabadságukban áll azt tanulni, és úgy, ahogyan akarják. Ők választhatják meg tehát tanulásuk tartalmát és módját, mellőzve a tanárnak erre irányuló szándékát.” Majd Maróti hozzáteszi: „Nem nehéz feltételezni, hogy ez a folyamat a felnőttkori tanulásban teljesebben ki.”

* *Maróti Andor: A tanuló felnőtt. ELTE (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány kiadása. Budapest, 2015.*

Káli-medence faluszeminárium. Képek a Magyar Népfőiskolai Társaság archívumából

Halász Péter |

Két moldvai magyar néprajzi doktor arcképe

Nem a sikeres emberekről közismert szóhasználat mondatja velem, hogy dr. Nyisztor Tinka – aki a Tázló menti Pusztinában született 1957-ben – már gyermekkorában kivált társai közül.

Nem a sikeres emberekről közismert szóhasználat mondatja velem, hogy dr. Nyisztor Tinka – aki a Tázló menti Pusztinában született 1957-ben – már gyermekkorában kivált társai közül. A városi kórházban ráragadt néhány román szó, így csángó magyar osztálytársai segítségére lehetett abban az iskolában, ahol szegényletes módon csakis román nyelvű oktatás volt. Később népszámlálási biztostként másodmagával nem volt hajlandó románoknak beírni a magukat magyarnak valló falustársait. Miután Sepsiszentgyörgyre költözött, számítógépes programozóként Gazda Klára és Kósa-Szántó Vilma népművészeti előadásain ismerte föl a hagyományos csángó műveltség értékeit, ami különben nem volt jellemző az Erdélybe került moldvai csángók többségére. Tinka tehát hozhatott magával némi ösztönös készletet a szülői házból. Nagypapja, Keszáp István a paraszti élet rendjét

nagyszerűen átlátó beszélgetőtársam volt, édesanyja, Keszáp Ilona pedig nagy tudású nótafa, tehetséges népi mesemondó, aki szívesen osztotta meg tudását a hozzá látogató gyűjtőkkel és kutatókkal.

Ezzel a hazuról hozott értékrenddel Nyisztor Tinkának hamarosan tapasztalnia kellett, hogy sem a politikai, sem az egyházi vezetők nem veszik komolyan az 1990-ben meghirdetett „demokráciát”, vagyis *népakaratot*. A diktatúrában nevelkedett előjárók még tárgyalópartnernek sem tekintették a csángók szószólóit. Tinkának is látnia kellett, hogy – mint megfogalmazta – „milyen csúnyán elbántak azokkal, akik aláírásukkal kérni merték azt, ami jogosan jár nekik.” Majd ekképpen folytatja: „Láttam, hogy diploma nélkül nem tudok segíteni nekik a papokkal szemben.” Neki is el kellett tehát indulnia a felelős külhoni magyar értelmiség útján, amire Domokos Pál Péter így emlékezett: „Már akkor [1924] éreztem, hogy nekem tanulnom kell, mert a népet nagy veszedelem fenyegeti az új világban, s hogy az ember menthesse valamiképpen, ahhoz fel kell készülni.” (*Az én Erdélyem*. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának. Életrajzok 1. Vita Kiadó. Bp. 1988. 17.)

1990 őszén a már betelt létszám ellenére Tinka bekerült a Budapesten működő, külhoni magyar diákok fölzárkózását szolgáló Nemzetközi Előkészítő Intézetbe, ahonnan aztán az ELTE néprajzi szakát választotta. Keserves évek következtek számára, amíg behozta azt a hatalmas hátrányt, ami szülőföldjén érte, ahol nem tanulhatott anyanyelvén, nem ismerhette meg a magyar művelődés alapjait, sőt nélkülöznie kellett a szülőfalujában megszokott társadalmi élet hagyományos rendjét is, ami mindnyájuk számára megkönynyítheti az életben való eligazodást. Tinka később – már néprajzusként – így

Nyisztor Tinka. Kép: Erdélyi Napló

Készül a csángó galuska. Kép: Turbéky Dénes (forrás: hagyományokhaza.hu)

emlékezett vissza Benkei Ildikónak erre az állapotra: „Itt nálunk nem sokan ismerték, hogy mi az a depresszió, stressz [...] A hagyományok elhagyása ezzel jár, mert állandóan ki kell találni, hogy merre menjünk. Gondolkodni kell, mit csináljunk, ha nem a kitaposott ösvényen járunk.” (*Szent István gyermekei*. Nyisztor Tinkával beszélget Benkei Ildikó, Magyarnak lenni, XLIV. Kariosz Kiadó. 2008. 34.)

Bár sokan segítették, nem volt könnyű számára az az öt esztendő, amíg a diplomát kezébe vehette. Mégis, tanárai biztatására doktori iskolába iratkozott, s elfogadott egy svájci ösztöndíjat. Egy évig Bukarestben tanult, aztán Svájcban, de rendszeresen hazajárt Moldvába terepezni, hogy a csángó népi műveltség emlékeit gyűjtse, valamint hogy folytassa a harcot, amely a moldvai magyarok anyanyelvű vallásgyakorlatának az érvényesítéséért folyt. A néprajztudomány és az emberjogi küzdelem csak látszólag különbözik egymástól, az élet valóságában épphogy egymásra épülnek. „Hiszen – mondotta egy ízben Benkei Ildikónak – csak akkor tudok [...] érvelni, ha nagyon tisztában vagyok a tudnivalókkal. [...] Nekem ne mondja meg [...] se a pap, se a tudós a román vagy a magyar akadémiáról, hogy mi vagyok...” (*Szent István gyermekei*. 2008. 58.) Ehhez a harchoz persze szüksége volt ahhoz az érzelmi feltöltődéshez is, amihez Svájcban jutott,

ahol tapasztalhatta, hogy a különböző nemzetek fiai jól megférnek egymással, s egyik sem akar a másik fölé kerekedni – ilyen tapasztalatok nélkül pedig aligha tudta volna meggyőzni igazáról Bukarestben a svájci születésű pápai nunciust. De amikor Vatikánban járt a pusztinai asszonyokkal, ott már nem volt elég a pusztai igazság, nagyobb ellenerőkké ütköztek.

Ahogy a moldvai magyarok folklórja, valamint tájnyelve a korábbi magyar művelődés emlékezetét őrzi, úgy az ételek, az ételkészítési- és az étkezési szokások is ennek a hagyománynak az emlékeiről beszélnek.

Készülő doktori disszertációja konzulensének, az etnográfus professzor dr. Kisbán Eszter irányításával Tinka hamar rátalált a helyzetéhez és érdeklődéséhez leginkább passzoló témára, melyben kibontakoztathatta képességeit, illetve megmutathatta tehetségét. Ez a téma pedig a *moldvai magyarok táplálkozásának néprajza*, amihez

aztán hűséges is maradt mind a mai napig. Munkásságának eredményeként sikerült meghatároznia a moldvai magyarok táplálkozáskultúrájának legfontosabb ismérveit és elemeit. Ezek nem annyira sajátosan a moldvai magyarsághoz kötődő jellegzetességek, hanem inkább a Kárpát-medence, vagy Kelet-Közép-Európa jórészt középkori, de mindenképpen századokkal ezelőtti öröksége.

Ahogy a moldvai magyarok folklórja – ének- és tánckultúrája –, valamint tájnyelve a korábbi magyar művelődés emlékezetét őrzi, úgy az ételek, az ételkészítési- és az étkezési szokások is ennek a hagyománynak az emlékeiről beszélnek. Ilyen a „középkortól fővő kása” – vagyis a *puliszka* –; a növénylevélbe csavart ízesített, zsíros kása, a *galuska*; a különféle *sebes* (savanyú) *levesek*; a *rántás* sajátos szerepe: *nem sűrit, hanem ízesít*; ilyen az ünnepek alkalmával a kenyeret pótló, később inkább csemegeként fogyasztott kukoricalepény, a *pitán*; továbbá a sózásra és tartósításra használt, azon a tájon gyakori természetes sósvíz.

Nyisztor Tinka táplálkozástudományi kutatásai eredményeként számos kisebb-nagyobb tanulmányon kívül két rangos kötet látott napvilágot. Az egyik társszerzővel összeállított „szakácskönyv” (Nyisztor Tinka–Pákozdi Judit: *Csángó galuska*. Babér Kiadó. 2009), ami 140 „csángó receptet” tartalmaz az *alivánkától a zsuffáig* – az előbbi aludttejjel és kaporra készült, tepsiben, esetleg káposztalevélen sült kukoricalepényt, az utóbbi megtört kendermagból készült túrószerű habot jelent. „A moldvai magyarok étkezési szokásai olyan archaikumokat őriztek meg máig, amelyek [...] korábban az európai táplálkozáskultúra, gasztronómiai alapvonásaihoz tartoztak” – írja róla Kisbán Eszter professzor emeritus. A másik a szerző doktori disszertációjának anyaga (*Hétköznapi és ünnepnapok – A moldvai magyarok táplálkozásának etnográfiaja*. KJNT Kolozsvár 2013), melyben helyet kapott egy rövid módszertani fejezet, továbbá a hétköznapi és az ünnepnapok – húshagyókedd, keresztelő, lakodalom és a halotti tor – rendjének és ételeinek élvezetes bemutatása is. A téma bőséges szakirodalmi és egy pusztinai főzőnéi füzetének anyaga zárja a kötetet. Véleményem szerint a könyv legértékesebb részei azok a szerző által műfaji vagy módszertani szempontból sűrűleírásnak nevezett fejezetek, amelyek úgy születtek, hogy a társadalomkutató személyesen részt vett a megfigyelt közösség mindennapi

és ünnepi életében, megfigyelte s följegyezte annak minden érdemleges mozzanatát. Itt érvényesültek aztán a szerző közösségi és személyes adottságai: nagyon könnyen kapcsolatba került a helyiekkel, mivel közülük származott, és mert igen jártas volt a néprajztudományban. Ezekkel a sűrűleírásokkal a szerző nagytitűveget tart a vizsgált témában a közösség fölél. Így részletekbe menően megismerhetjük egy-egy hétköznapi vagy ünnepi alkalom lefolyását, ami messze meghaladja a szokásos néprajzi leírások adatgazdagságát. Reméljük, hogy Nyisztor Tinka ennek a kutatási módszernek az útján halad további munkája során is. A moldvai magyarok népéletének vizsgálata során mindinkább eluralkodó, egy-egy jelenségre röpké pillantást vető „kutatási módszerek” mellett az ő gyakorlata üde színtelést és gazdag tudományos hozzáadót jelenthetne.

Tudomásom szerint jelenleg egy Karácsonkőn (Piatra Neamț) tervezett „kelempye” témájú néprajzi konferenciára készül, s erre az alkalomra szeretné román nyelven is megjelentetni disszertációjának anyagát.

*

A moldvai magyarság másik néprajzi doktorátussal rendelkező kutatója a Magyarfaluból (Arini) származó dr. Iancu Laura, aki 1978-ban a közeli Törökhídja/Törökpaddja (Podu Turcului) kórházában született. Mint valamennyi moldvai csángó magyar gyermek, az általános iskolát szülőfaluja román tannyelvű iskolájában kezdte, de már a csíkszeredai József Attila Általános Iskolában fejezte be, majd az ottani képzőművészeti szakközépiskolába került. Ezek után elvégezte a szegedi tudományegyetem néprajzi szakát, a doktori fokozatot pedig a pécsi tudományegyetem Néprajzi Tanszékén szerezte meg. 2010-től a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkatársa.

**A moldvai magyarság
másik néprajzi
doktorátussal rendelkező
kutatója a Magyarfaluból
származó dr. Iancu Laura,
aki 1978-ban a közeli
Törökhídján/
Törökpaddján született.**

Iancu Laura. Thaler Tamás fényképe

Itt kell elmondanom, hogy Iancu Laura az ezredfordulótól szépirodalmi munkásságot is folytat: verset, prózát és drámát ír, s nem merném, valószínűleg nem is lehet megítélni, hogy melyik műfajban alkot értékesebbet. Már csak azért sem, mert több munkájában elválaszthatatlan egymástól a néprajztudomány, illetve a népéletet szépirodalmi eszközökkel való megjelenítése. Idetartozik a moldvai magyarságról az elsők között hírt adó *Petrás Incze János* című, minorita szerzetesről készült színműve is, amely elsősorban a magyarságát megvalló és magyar híveit szolgáló agglékiatyia politikai üldöztetését mutatja be. Ilyen továbbá a Domokos Pál Péter emlékének ajánlott *Szeretföld* című elbeszélés, vagy inkább néprajzi és szociográfiai ihletésű kisregény. (Iancu Laura: *Szeretföld*. Magyar Napló. Bp. 2011.) Ebben a szépirodalmi remekműben a moldvai magyarság valóságából megteremtett, újjászült világ sokszorta jellemzőbb, torokszorítóbb, mint maga a valóság, talán azért, mert az igazat mondja, s nem csak a valódit. A szerző – éppen mert néprajztudós is – néhány mondattal sokszor többet, teljesebbet közöl, mint a legtöbb tudományos tanulmány. (Bővebben lásd: Halász Péter: „Kit feldob magából egy nép...” – Iancu Lura *Szeretföldje*. In: Uő: „Cserefának füstje hozta ki könnyvemet...” Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról. KJNT Kolozsvár 2015. 415–418.)

Néprajzi – honismereti – kutatásokkal Laura már egyetemista korában elkezdett foglalkozni. Ennek első eredménye a saját és mások gyűjtéseiből – Benedek Katalin néprajzkutató közreműködésével – összeállított *Johófiú*

Jankó című kötet, amit saját maga által összeszedett, magyarfalusi archív fényképekkel illusztrált. Ezt követően sem hagyott fel a faluja népéletét megörökítő régi fényképek gyűjtésével, és 2005-ben – ugyancsak Benedek Katalinnal közösen – imponáló mennyiségű, csaknem kétszáz, Magyarfaluban és Egyházaskozáron készült fotóból álló albumot jelentettek meg. (Iancu Laura–Benedek Katalin: *Magyarfalusi emlékek*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 2005.) Nyilván nem került különösebb megérőltetésébe, hogy moldvai és Baranya megyei falutársaitól, rokonaitól összegyűjtse a moldvai magyarok hagyományos paraszti életét bemutató képeket; milyen kár, hogy az Erdélybe és Belső-Magyarországra jutott moldvai diákok kezéből nem kerültek ki tucat számú ilyen, vagy ehhez hasonló néprajzi értékeket őrző gyűjtemények.

A Szegedi Tudományegyetemen töltött évek sem csak a tanulást szolgálták, 2007-ben megvédett szakdolgozatához olyan jelentős mennyiségű anyagot sikerült szülőfalujából összegyűjtenie, ami aztán négy esztendő múlva kibővítve és átdolgozva megjelenhetett a *Jeles napok, ünnepi szokások a Moldvai Magyarfaluban* című, százötven oldalas kiadványban. (Iancu Laura: *Jeles napok, ünnepi szokások a Moldvai Magyarfaluban*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp. 2011.) A moldvai magyarokkal foglalkozó gyűjtők és kutatók általában hajlamosak arra, hogy hagyományos kultúrájuk némely területét helyi, csángó sajátosságnak tekintsék, sőt nyilvánítsák. Iancu Laura kismonográfiájából azonban éppen az derül ki, hogy a Magyarfaluban ismeretes jelesnapok szokások milyen szorosán kötődnek a Kárpát-medencén belüli magyarság hagyományos szokás- és hiedelemvilágához, eltérések inkább csak a napjainkban való megélés eleveenségében mutatkoznak. De azért találkozhatunk Moldvában, jelesül Magyarfaluban markánsabban, részletesebben gyakorolt szokásjelenségekkel is. Ilyen a Vízkereszt tájékán esedékes *házzentelés* – egyszersmind az egyházi adó beszédésének – szokása és gyakorlata, amiről azonban évről-évre egyre több rituális elem kopik le. Ilyen továbbá a farsangvégi *húshagytatás* és mindmáig elhagyhatatlan kelléke a speciálisan készített töltött tyúk; aztán a Magyarfaluban s általában Moldvában különlegesen sokáig – egészen az 1950–1960-as évekig – megmaradt fehérvasárnapi *mátkaváltás*, a leánybarátságot megpecsételő műrokonokkapcsolat szép, személyes emlékekben ma is élő

A pusztinai templom. (forrás: pustiana.ro)

szokása. Végül ilyen a – magyar nyelvterületen mai tudásunk szerint csak a moldvai csángók köréből ismert – *Szent András-napi rítus*, amikor a farkasok és egyéb ártalmak elleni védekezésül összekötötték az ollók két szárát, s fokhagymával kenték meg az ajtók szemöldökfáját. „A magyarfalusi szokások akár ünnepnapokhoz, akár hétköznapihoz kapcsolódnak, azonos lényegyet hordoznak: azokat valamilyen természetfölötti »erővel« állítják összefüggésbe. A közösség számára ugyanakkor a vallásos ünnepek adnak alkalmat arra, hogy az egyének jobbik, szebbik, keresztényibb, egyszerűen előnyösebb énjüket nyilvánosan megmutathassák, közösségi összetartozásukat kifejezhessék” – olvasható a *Jeles napok, ünnepi szokások a Moldvai Magyarfaluban* című kötetben. (Iancu Laura: *Jeles napok, ünnepi szokások a Moldvai Magyarfaluban*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp. 2011.)

Iancu Laura termékenységet mutatja – két fiacskáján kívül –, hogy a *Jeles napok* megjelenése után két évvel napvilágot látott doktori disszertációjának imponáló, több mint 400 oldalas kötete is. [Iancu Laura: *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat*. (Studia Ethnologica Hungarica XVII.) L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. Bp.-Pécs 2013.] Ebben tisztázza a helyi vallás fogalmát, vázolja kutatásának módszertanát, s áttekinti a moldvai magyar katolikusokra vonatkozó valláskutatás főbb területeit, eddigi eredményeit, valamint meglévő

hiányosságait. A szerző már itt találkozik azzal a problémával, hogy míg a legtöbb csángó kultúrával foglalkozó munka a lokálisból igyekszik – legtöbbször nem is kellő megalapozottsággal – általánosítani, ő egy konkrét közösségre vonatkozóan, a lokális kereszténység vizsgálatát tűzte ki feladatul. Csak sajnálhatjuk, hogy egy ilyen tiszteletre méltó vállalkozáshoz ma még nélkülözünk kell a hasonló színvonalon feltárt földrajzi hátteret, így többnyire alkalmi összevetésekkel kell megelégednünk. Ilyenkor újra és újra átérezhetjük a helyzet tragikumát: a rendelkezésre álló csekély muníción elbecsülésével oly sok energiát pazarolt el evidenciák – esetünkben a moldvai csángók magyarságának – cáfolatára vagy bizonygatására. Mennyivel előbbre tartanánk a rohamosan kivesző hagyományos csángó kultúra tudományos feltárásában, ha a jobb sorsra érdemes kutatómunkák során az energiákat inkább erre a célra fordították volna.

A könyv további fejezetei a szerző közvetlen, immár elsősorban saját közösségétől nyert tudásanyagára épülnek, és a lehető legteljesebb áttekintést nyújtják a helyi vallás elemeiről: a természetfeletti lényekről (szentháromság, angyalok, démonok); a lélek, a halál, a túlvilág és az eszkatológia (világvége) kultuszáról; a vallási szocializáció (nevelés, vallásos tudat megalapozása) részleteiről; a vallási kultusz (mise, prédikáció, a papi feladatkörök, az ima és az imádkozás módja, tartalma, eszközei, a böjt) részleteiről,

megéléséről; a szentekről, képeikről és tiszteletükéről; a szentelmények (szenteltvíz, szentelt növények, gyertya stb.) szerepéről; végül a különböző (otthoni, templomi, köztéri, temetői) kultuszterekről. Talán ezekben érvényesülnek leginkább Iancu Laura helyi kötődéséből fakadó lehetőségei. Mint például a misén résztvevők egyéni – tehát rendkívül bensőséges – imádkozására vonatkozó ismeretek, amit a szerző tapasztalatai szerint „a mise előtt, vagy az egyetemes könyörgések felolvasása, vagy az Oltáriszentség felmutatása során, vagy az áldoztatás alatt, vagy pedig a mise végén mondanak el.” Fontos ugyanis, hogy itt a hangsúly nem a kérés teljesülésében, hanem az ima meghallgatásába vetett hiten van. „Vajegyszer meg kell hallgasson az Isten”; „mikor jónak lássa megadja az Isten”; „ha vajegyszer megérdemlem lesz, megadja lesz”.

Az utóbbi években – az MTA Néprajz-tudományi Intézetében folyó kutatásokba kapcsolódva – a készülő Magyar Népköltészeti Lexikonba írja a népi vallásossággal, balladákkal foglalkozó szócikkeket. Emellett a vallási élet a moldvai katolikusoknál a 19. században, Oláhországi Boldog Jeremiás kultusza, valamint a világkép és a nyelvjárás összefüggései témát kutatja.

...a készülő Magyar Népköltészeti Lexikonba írja a népi vallásossággal, balladákkal foglalkozó szócikkeket.

Ha mármost fölvetjük a kérdést, hogy milyen közös ismérvei vannak a két, itt bemutatott moldvai magyar néprajzi doktor tudományos tevékenységének, leginkább arra célszerű rámutatnunk, hogy mindketten a szülőfalujukból kiindulva, viszonylag jól körülhatárolható témakörben, mélyfúrászerű módszerrel dolgoznak. Fontosnak tartom továbbá, hogy bár egyikük sem vesztegeti energiáit nyilvánvaló tények fölösleges bizonygatására, de a munkájuk során feltárt összefüggések egyértelműen bizonyítják, hogy a moldvai magyaroknak akár a táplálkozástudományát, akár a jeles napi szokásait vagy a vallási életét tárják fel, annak minden eleme – a nyilvánvaló román kölcsönhatások mellett – a Kárpát-medencén belüli magyarokéval mutat kulturális összetartozást.

Vajda András |

Értéktár: hagyomány, használat és kontextus

A magyar Országgyűlés 2012-ben törvényt (a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény, valamint ennek módosítását, a 2015. évi LXXX. törvény) fogadott el, mely kimondja, hogy a nemzeti tudat erősítése érdekében a magyarság értékeit össze kell gyűjteni; az értékeket ápolni, védelmezni és támogatni kell, és átfogó értéktárban kell összesíteni őket. Az értékvédelem alapjául szolgáló dokumentációt pedig a szigorú nyilván tartás és kutathatóság szabályai szerint meg kell őrizni. A törvény és a törvény nyomán beindult mozgalom két központi kategóriája/fogalma tehát az *érték*, valamint az *(érték)tár*, ami arra enged következtetni, hogy – ha paradigmák szintén nem is, de elvi szinten mindenképpen – egy olyan fogalom- és szemléletváltás előtt állunk, melynek a helyi/népi hagyományokra és a néphagyomány használatára gyakorolt hatásainak mérlegelésére mindenképpen sort kell keríteni.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy – a néprajztudomány határain belül maradván – vázolja a hungarikummozgalom kapcsán felmerülő azon törekvéseket, illetve társadalmi, kulturális és mediális kontextusokat, melyek a népi kultúra gyűjtésének, értelmezésének és használatának kereteit meghatározzák. Ilyen értelemben a tanulmány megállapításai a magyar nemzeti értékekről rendelkező törvény által vázolt keretekhez képest szűkebb körben mozognak, és ez érvényességüknek és relevanciájuknak is korlátokat szab.

Az írás apropóját az a tény adja, hogy a magyar Földművelésügyi Minisztérium Erdélyben a Kriza János Néprajzi Társaságot bízta meg az értékfeltáró és értékmegőrző mozgalom beindításával, szakmai felügyeletével és az Erdélyi Értéktár létrehozásával.

Hungarikum, nemzeti érték és értéktár

A kelet-európai örökségtermelés és -használat esetében kettősség figyelhető meg. Amíg a tudományos és a politikai diskurzus szintjén egyre több szó esik a helyi kezdeményezések fontosságáról, addig a gyakorlat inkább azt mutatja, hogy igazán csak a nemzeti szinten felügyelt és koordinált örökség- és értéktérrel kapcsolatos gyakorlatok életképesek. Igen korlátozott azoknak az eseteknek a száma, ahol egy-egy kisebb település, vagy régió örökségének (turisztikai) rehabilitációjára és értékesítésére kimondottan helyi kezdeményezés nyomán került sor. Arról nem is beszélve, hogy az örökségvédelemmel és az örökség használatával kapcsolatos jogszabályok leginkább központilag kidolgozott, nemzeti szinten érvényes, törvényerővel bíró normatív rendelkezések.

Kevés azoknak az eseteknek a száma, ahol egy-egy kisebb település, vagy régió örökségének (turisztikai) értékesítésére lett volna helyi kezdeményezés.

Az elmúlt években Magyarországon kibontakozott hungarikummozgalom és a vele szoros összefüggésben álló értékőrző/értékgyűjtő mozgalom esetében szintén hasonló tapasztalható. Három vonatkozásban mindenképpen: 1. a nemzeti értékek feltárása és értéktárba gyűjtése felső, állami szintről jött kezdeményezés nyomán indult el; 2. az értékfeltáró munka módszerét és lépéseit, az érték felterjesztéséhez használt adatlapot és a szükséges mellékleteket,

A nagybányai Szent István-torony.
Kép: Erdélyi Értéktár

illetve az érték(tárak) típusait (hungarikum, kiemelt nemzeti érték, nemzeti, megyei, tájegységi, települési valamint ágazati érték) a nemzeti jogalkotás legfelső szintjén szabályozták; 3. az értékek besorolását egy központi szerv, a Földművelésügyi Minisztérium keretében működő Hungarikum Bizottság felügyeli és koordinálja. Vagyis annak ellenére, hogy a törvény az alulról építkezés elvét hangsúlyozza, valójában az egész értéktáró munka végtermékeként létrejövő hungarikumok és a nemzeti értékek tára központi döntés(ek) függvényében alakul.

Az alulról építkezés elve elsősorban a megyei, tájegységi és helyi értékek feltárása és értéktárba való megjelenítése esetében érvényesül nagyobb mértékben. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy helyi döntés eredménye az, hogy mi kerül be ezekbe az értéktárakba, hanem abban is, hogy ezek a táruk tartalom és megjelenítés szempontjából is igen sokfélék és változatosak. Képekkel és különböző kísérő dokumentumokkal ellátott részletes leírások éppúgy megtalálhatóak, mint az egyszerű felsorolást tartalmazó listák. A számok fényében a magyar társadalom igen gyors ütemben elfogadta és interiorizálta ezt az új fogalmi rendszert és a mögötte álló ideológiát, hiszen alig pár év alatt Magyarország mind a 19 megyéjében létrejött értéktár bizottság (www.hungarikum.hu/megyeibizottsagok), illetve működik – a megyei önkormányzat hivatalos honlapján vagy önállóan – megyei értéktár honlap, továbbá közel 550 településen működik helyi értéktár is. A közelmúltban pedig sorra alakultak meg a külhoni magyarság értéktárai és értéktár bizottságai (www.hungarikum.hu/kulhonibizottsag). Ugyanakkor az értékekről a politikai beszédekben és a médiában is egyre gyakrabban esik szó.

Az alulról építkezés elve elsősorban a megyei, tájegységi és helyi értékek feltárása és értéktárba való megjelenítése esetében érvényesül.

Ennek fényében a hungarikumokról szóló törvényt és a magyar értéktáró mozgalmat olyan folyamat részének tekinthetjük, mely a túlszabályozott, számtalan jogi és technikai kifejezést felvonultató nyelvezetet fordítaná át

A szentgericei üveges tánc. Kép: Erdélyi Értéktár

a nagy tömegek nyelvére. Tehát célja, hogy az európai normákhoz és a különböző nemzetközi egyezményekben megfogalmazott irányelvekhez igazodó örökségszabályozás üzenetét érthetővé, közérthetővé tegye. Az örökségipar sajátos diskurzusát leegyszerűsíti, közönségi és a közvélemény által megértett és elfogadott véleménnyé formálja. A törvény egyik alapüzenete (*Minden közösségnek vannak értékei*) is ezt teszi, hiszen ki ne értene egyet azzal, hogy az ő szűkebb környezetében is számtalan érték található. Ugyanakkor, míg manapság az örökség (a helyi is) elsősorban egyetemesként értelmeződik (és az emberi alkotóképesség és kultúra-teremtő erő előtt hódol), addig a hungarikum, vagy a kiemelkedő nemzeti érték – ahogy a neve is jelzi – elsősorban nemzetiként jelenik meg. A törvényben foglalt meghatározás szerint: b) *hungarikum*: gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye” illetve „kiemelkedő nemzeti érték: olyan nemzeti érték, amely nemzeti szempontból meghatározó jelentőségű, a magyarságra jellemző és közismert, jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon, továbbá hozzájárul új nemzedékek nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.” (2012/XXX. 1§ b és d pont). Természetesen nem szabad

szó nélkül hagyni azt a tényt sem, hogy amikor Edouard Pommier 1790 őszén Franciaországban az örökség kifejezését megalkotta, elsősorban ő is a nemzeti örökség kifejezést használta gyűjtőfogalomként a klérustól lefoglalt javak összességére (Sonkoly–Erdősi 2004: 9). A 20. század közepén pedig a nemzetépítés folyamatába beállt hiányt töltötte ki, állította új pályára (Sonkoly–Erdősi 2004: 11). A hungarikumtörvény – és a hatására kibontakozó értéktáró/értékgyűjtő mozgalom – szellemiségében a 20. század közepén kibontakozó, akkor még nemzeti keretben működő örökségkoncepcióhoz csatol vissza, új szintre emelve annak nemzeti retorikáját.

Míg az örökség jogi fogalom (lásd fentebb), addig az érték olyan társadalomelméleti kategória, „amely kifejezi azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. Az értékek és azok sorrendje társadalmanként és korszakonként eltérő lehet” (Andorka 2003: 490). Hankiss Elemér emellett különbséget tesz objektív és szubjektív értékek között. Ebben a felosztásban objektív értéknek számít az, amire egy adott társadalomnak feltétlenül szüksége van ahhoz, hogy működhessen, szubjektívnek pedig az, amit működéséhez és fejlődéséhez szükségesnek érez (Hankiss 1977: 342–343.). Az érték tehát kritérium, mely mozgatja a világot, szervezi és meghatározza mindennapi döntéseinket, tagolja és értelemmel ruházza fel múltunkat, jelenünket és jövőnket. Ugyanakkor az értéket itt egyszerre számít esztétikai minőségnek és

A sztánai Varjúvár. Polereczky Andrea felvétele

olyan tulajdonságnak, mely – ahogy az Értelmező szótárban is olvasható – valaminek „a társadalom és az egyén számára való fontosságát fejezi ki” (MÉSZ 1992: 333). A *nemzet értékek* – és a hungarikumok – tehát azokat a magyarság számára fontos javak összességét jelentik, amelyeket a múltból hagytak ránk, de a jelenben hozott döntéseket és a jövőre vonatkozó elképzeléseket egyaránt meghatározzák.

Horváth Zsolt 2004-ben kiadott köteté (*Minden közösségnek vannak értékei*) bemutatja a hungarikummozgalom kiépítésének történetét, a hungarikumtörvényt, valamint az eddigi eredményeket is összegzi. A kötet címe a mozgalom jelmondata is egyben, ami az én olvasatomban arra utal, hogy érték nélkül nincs közösség, így az értékek őrzése minden közösségnek feladata, valamint hogy az előző kor(szak)okból és generációktól ránk maradt hagyományok nemcsak örökséget képeznek, hanem szimbolikus és gazdasági síkon egyaránt értékkel bírnak. A mozgalom tehát kettős célt követ: ráirányítja a közösségek figyelmét a helyi hagyományokra/értékekre, ugyanakkor visszahelyezi a hagyományőrzésnek és -ápolásnak a feladatát a helyi közösségek szintjére. A törvény a magyar társadalomban lezajló akkulturációs folyamatokra adott válaszként fogható fel, mely a hagyomány rekontextualizálására és revitalizációjára tesz kísérletet.

A hungarikummozgalom esetében központi helyet foglal el a feltárt értékek interneten is elérhető adatbázisba (Magyar Értéktár – Hungarikumok Gyűjteménye) rendszerezése, ami

egyszerre szolgálja a tárolást, a megjelenítést és a továbbítást. „A jelenkor médiaarchívumai – írja Miklósvölgyi Zsolt – nem is annyira tárolnak, mint inkább információkat továbbítanak. A digitális kultúra korában az archívumot entrópiikusan kell elgondolnunk: egy olyan átláthatatlan, nyílt hálózattal, folyamatközpontú rendszer részeként, melyben a rendezetlenség legmagasabb fokát kell megengednünk. Így a korábbi archívum-fogalom bürokratikus archaizmusát felszabadítva, különböző nyílt hálózattal architektúrák szabad burjánzását tehetjük lehetővé. Ezért kérdésessé válik, hogy magát a tároló médiumot, vagy pedig a benne rejlő adatok összességét nevezzük-e archívumnak.” (Miklósvölgyi 2008.) Az értéktár – Jacques Derrida szavaival élve – az ismételhetőség, rögzíthetőség, valamint az eredetre való emlékezés záloga; másfelől az értéktárhoz a törvénykezés felügyeleti toposzaként az összegyűjtés, osztályozás, szabályozás elvei is kapcsolódnak. Az archiválás technikájára tehát hatalmi-, intézményi eszközként kell tekinteni (Derrida 2008).

A hungarikummozgalom esetében központi helyet foglal el a feltárt értékek interneten is elérhető adatbázisba rendszerezése.

Összegzés

A hungarikummozgalom nyomán létrejött értéktárakban a hagyományok megjelenítése igen eltérő módon történik meg, azonban az értékeknek a települési, megyei vagy nemzeti értéktárba történő felterjesztéséhez szükséges, a törvény által előírt adatlapmintáknak köszönhetően ezek egységes szempontok szerint kerülnek bemutatásra, illetve megjelenítésre.

Bár elviekben a hungarikummozgalom nyomán létrejött települési és megyei értéktárakban található hagyományok mindig egy földrajzilag jól körülhatárolható, helyi közösség hagyományaiként jelennek meg – sőt azt is mondhatnánk, hogy ezek az értéktárak maguk a lokalitás termelői –, a világhálón egy-egy település vagy megye értéktárába felvett néphagyományok esetében néha nehéz megmondani, hogy

ténylegesen „csak” az illető településre, régióra jellemző, helyi hagyományról van-e szó. Sok esetben az sem derül ki, hogy még élő hagyományról van-e szó, vagy olyanról, ami már csak az emlékezetben él, netán csak az archívumokban, kötetekben lelhető fel.

A média korábban is jelentős szerepet kapott a *reprezentatív néphagyomány* kialakításában és népszerűsítésében. Az új média ezt csak még inkább felerősítette, illetve újabb generációkat, társadalmi csoportokat vont be ennek termelésébe és fogyasztásába. A nemzeti értéktárban fellelhető hungarikumok kimondottan reprezentatív hagyományoknak tekinthetők, hiszen maga a törvény is azt mondja, hogy „a magyarság hírnevének öregbítését” hivatottak szolgálni, a magyarság kulturális „nagykövetei”. De ilyenként értelmezhetők az értékpírisz alsóbb szintjein található értékek is.

Azonban tisztában kell lennünk azal, hogy igen nagy különbség lehet az interneten megjelenített hagyományok, örökségek vagy értékek megítélésében és használatában a létrehozó szándéka, illetve a felhasználó gyakorlata között. Ez pedig azt jelenti, hogy a digitalizált (digitális médiában megjelenő) néphagyomány elsősorban a kulturális, és nem a kollektív memória része, nem organikus hagyomány, és mint ilyen, csupán kommemoratív és nem normatív funkcióval rendelkezik: a mindennapok szervezésében nem, csak a helyi identitás kialakításában és fenntartásában, valamint a szabadidő kitöltésében van szerepe. A digitalizáció révén a néphagyományok nemcsak kiszakadnak az őket működtető primér környezetükből, de a primér (fel)használóktól is nagyon távol kerül(het)nek.

A hagyomány áthelyezése ebbe az új környezetbe másod- és harmadlagos jelentések és funkciók megjelenését vonja maga után. A néphagyomány, ami a saját elsődleges kontextusában azzal a céllal jött létre, hogy a közösség számára konkrét helyzeteket oldjon meg, az új környezetben az idő eltöltését, a szórakozást szolgálja, használata (böngészés) a szabadidős tevékenységek részévé válik. A hagyománynak a mindennapi élet (a munka) működését garantáló normaszerepét háttérbe szorítja az ünnepi jelleg és a szórakozást garantáló eszközszerep.

Másrészt, a világháló természetéből adódóan, a hagyományokról készített szubjektív reprezentációk és interpretációk (is) a kulturális emlékezet részévé válnak. A hagyományok digitalizálása az emlékek kihelyezésének (Jan

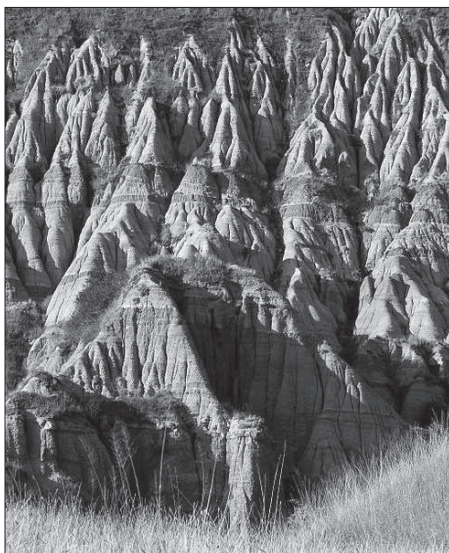
Assmann, 1999) egy új formája, az egyes internetes oldalak a virtuális emlékhelyekké (Pierre Nora, 2010) és az örökség-alkotás virtuális színtereivé válnak.

A néphagyomány áthelyezése ebbe az új környezetbe nemcsak más jelenségek és funkciók megjelenését vonja maga után, hanem a használat rutinjai is módosulnak. Ennek a másfajta használatnak a kulcsszavaivá a keres, mentés, mentés másként, letöltés, továbbítás, lájkolás, megosztás és esetenként a törlés válik. Ekként az interneten való böngészés egyrészt utazásként vagy nyomozásként (lásd Szűts 2013: 69), másrészt (meg)emlékezési szertartásként értelmezhető. Az internetes oldal (honlap) pedig mint köztér, alternatív nyilvánosság, emlékhely és emlékezési alakzat értékelhető. Bár az is igaz, hogy a digitális környezetben a felfedezés öröme úgy valósul meg, hogy közben az olvasás aktusából kimarad az elmélyülés (Szűts 2013: 69). A felhasználó egyre gyorsabban fogyasztja a tartalmakat, és egyre türelmetlenebbé válik annak köszönhetően, hogy a számítógép a legtöbb élethelyzetnek a szerves részévé vált. (Szűts 2013: 75, 143). Míg Orbán Balázs a Székelyföld megismerése érdekében beutazta a székely településeket és a régió bemutatásának vezérfonalát is az általa bejárt útvonalak képezték, addig az internet-felhasználó a virtuális térben a hiperlinkek segítségével teszi meg ugyanezt, aki ha történetesen úgy dönt, hogy az így megismert helyeket, történeteket, hagyományokat az offline világban is meg akarja tapasztalni, akkor már előre elkészített mintázatok (útvonalak és látóvonalak) alapján teszi ezt. A felfedezés, a tapasztalat ebben az esetben az online és nem az offline világban jön létre.

Az örökségesítés egyik formája az, hogy a néphagyományok a világhálón is megjelennek. A néphagyományok digitalizálásának és interneten való megjelenítésének ezért nemcsak az informatív (közlő) és a depozitív (megőrző), hanem a performatív funkciója is igen fontos. Már a digitalizálás vagy a megosztás maga örökségesítő tevékenységet jelent.

Ez a hagyományörzés azonban egyszerre több irányból indul és több irányba tart. Sem a néphagyomány digitalizálóinak (akik multimédiás környezetbe helyezik át), sem a felhasználóinak nincsenek kidolgozott stratégiáik a digitalizált hagyomány használatára nézve. Mind a megjelenítés, mind a keresés esetleges jelleggel bír.

Végül további két kérdés is adódik: egyrészt ki az, aki méltó a néphagyományok digitalizálására és az online

A Vörös-szakadék. Pungucz Károly fényképe

környezetbe való kihelyezésére? Másrészt ki szavatolja ezeknek a hagyományoknak a hitelességét? A könyvek, archívumok esetében a néprajzkutató az, aki státusa és tudása, illetve jelenléte révén (lásd résztvevő megfigyelés) biztosítja azt, hogy minden, ami a kötetben vagy a cédulán olvasható, a népelet hiteles reprezentációja. Az interneten megjelenített néphagyományok hitelességét azonban ritkán szavatolják hasonló módon szakemberek. Mivel a szerzők kilétét legtöbb esetben homály fedi, ez az „olvasót”, a felhasználót bizonytalanságban hagyja arra vonatkozóan, hogy a részvétel értő részvételnek tekinthető-e. Természetesen a „könyvekbe zárt” hagyományok esetében is feltűnnek „betolakodók” (lásd Vajda 2007), akik naiv vagy egyenesen áltudományos magyarázatokkal szolgáltattak a néphagyományokat illetően, azonban ezek száma relatív alacsony, és munkáik olyan kiadóknál jelentek meg, továbbá olyan tipográfiai nyelven, amelyek eleve jelzik azt, hogy nem tudományos munkáról van szó. Ezzel szemben az internet demokratikus világában nincs, vagy kevés olyan fogódzó áll az olvasó rendelkezésére, ami alapján elválasztható a releváns és irreleváns információ egymástól, az irreleváns információk számbeli növekedéséről nem is beszélve.

A hungarikummozgalom kibontakozásával létrejött értéktártípusok egyszerre két irányba is hatást fejtenek ki. A nemzeti és a nemzetrészt értéktárak a helyi hagyományból nemzetit csinálnak, a hagyományokat távol viszik az őket kitermelő és használó közösségtől, míg a települési és megyei értéktárak esetében egy ezzel ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi, ahol a hagyomány lokalizálására, egy közösséghez való

kapcsolására történik kísérlet. Ugyanakkor a törvényhozás eszközeivel, valamint különböző szinteken működő ellenőrző bizottságok révén a mozgalom elindító megpróbálnak visszavenni az internet adta szabadság és ellenőrizhetetlenség erejéből.

Hogy ennek milyen hatása lesz a helyi hagyományokra nézve, még nehéz lenne megmondani, az viszont már most is látható, hogy ebben az esetben is a hagyományok felügyelete egy helyi szakértő kezébe kerül (lásd Keszeg szerk. 2006), de itt elsősorban az internet használatára és számítástechnikai ismeretekre vonatkozó tudással rendelkező, valamint a törvények értelmezésében is jártas szakértőről van szó.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

2003 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

DERRIDA, Jacques

2008 *Az archívum kínzó vágya*. Freudi impresszió. In: Jacques Derrida – Wolfgang Ernst: *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*. (Figura 3.) Kijárat Kiadó, Budapest, 7–104.

HANKISS Elemér

1977 *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

HORVÁTH Zsolt (szerk.)

2014 *Minden közösségnek vannak értékei. Az értékgyűjtő mozgalom kezdete*. Élhető Balaton-felvidékért Egyesület, Veszprém, 10–11.

MIKLÓSVÖLGYI Zsolt

2008 *Az an/archívum logikája. KuK – Kultúra & Kritika*. A PPKE BTK Esztétika Tanszék kritikai portálja. Elérhetőség: <http://kuk.btk.ppke.hu/hu/content/az-anarch%C3%ADvum-logik%C3%A1ja> (2011. május 13.).

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest.

SZÚTS Zoltán

2013 *A világháló metaforái. Bevezetés az új média művészetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.

VAJDA András

2007 *Irodalom és tudomány között: egy verses helytörténeti kismonográfia*. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–32.

Csombordi panoráma